

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Litteraturvetenskapliga institutionen
Interdisciplinär c-uppsats

Modernitetens mörka sida
Ras, nation och genus hos
Åkerhielm, Våring, Gillner och Lange 1920-1940

vt-07

Författare: Sara Ivarsson

Handledare: Anna Nordenstam/

Ann Boglind

INLEDNING	1
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	2
SVENSKUNDERVISNINGEN OCH DEMOKRATIARBETET	4
MATERIAL, METOD OCH AVGRÄNSNING	5
TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER	6
IDEOLOGIER, ÖVERIDEOLOGIER OCH DISKURSER	9
RASISM	10
NATIONALISM	10
NAZISM	12
FASCISM	12
TIDIGARE FORSKNING	13
FÖRFATTARPRESANTATION	14
ANNIE ÅKERHIELM	15
ASTRID VÄRING	16
SIGRID GILLNER	17
BIRGIT LANGE	18
TEXTANALYS	18
ANTIMODERNA DRAG – CIVILISATIONSKRITIK	19
DEN NYA TIDEN OCH GENUS	23
SVENSKUNDERVISNING, DEMOKRATI- OCH VÄRDEGRUNDSARBETE	30
LITTERATURFÖRTECKNING	35

Inledning

Mellankrigstiden var en kaosartad tid, mitt emellan två förödande världskrig, präglad av revolution och ekonomiska kriser, och de nybildade nationalstaternas demokrati var i ett bräckligt tillstånd. Kvinnors krav på rösträtt och större jämlikhet hade fått genomslag och det gamla kunga- och aristokrativäldet var borta. Moderniteten skakade om världsbilden för de flesta människor i väst, men framåtandan och tilltron till den nya tekniken följdes åt av en rädsla för allt det nya, en rädsla som första världskriget med fruktansvärd, dödsbringande kraft infriade. För många hade det stora kriget kommit som ett tecken på den moderna världens förfall, för andra som en möjlighet till förändring. De nationalistiska tendenserna i samhället antog allt hätskare och bittrare toner – samtidigt som nationalismen förenades med rasistiska och fascistiska resonemang som legitimerade en hårdför politik kring rashygien och steriliseringslagar. Känslan av att modernitetens kaos skulle få såväl den vita rasen som den västerländska civilisationen att gå under präglade samtidskonst och litteratur – förfallet var insprängt i samhällets alla delar; kultur, politik, samhälle, ekonomi, könsförhållande, ja till och med folket, rasen och hela mänskligheten var hotade.¹

Som kontrast till det moderna samhället framträder bilden av ett tryggt bondesamhälle där hemmet, naturen, familjen och moderligheten representerar de eviga värderingar som moderniteten inte kunde erbjuda, de trygga ideal som ersatts med en främmande och osäker demokratisering, sekularisering och ett hotande uppbrott från den gamla komplementära relationen mellan könen. Längtan tillbaka till ett samhälle, som få av författarna upplevt själva, skapade en romantik kring hembygdens och rötternas betydelse – drag som också finns i den nazistiska ideologin.² Det romantiska och patriarkala livet på landet stod som förebild för det nya samhället som nazisterna ville bygga, men tjänade även som föremål för svenska litterära skildringar, och sågs av många som den befrielse som behövdes för att hindra det moderna samhällets degeneration. Det var ett enkelt liv där könsrelation var komplementär och traditionell, där mannen befattade sig med den offentliga sfären, samhället, och kvinnan den privata, hemmet.³ Det var många kvinnor som tilltalades av denna hägring, kvinnor som kände sig främmande inför den nya tidens krav. I det gamla bondesamhället hade kvinnans roll varit underordnad, men självklar. I den nya tiden fanns möjligheter att bryta sig loss, men i möjligheten ligger också en osäkerhet, i friheten en instabilitet.

---

¹ Claes Ahlund. *Medusas huvud. Dekadensens tematik i svensk sekelskiftesprosa*. Uppsala, 1994, s.13f.

² Bibi Jonsson. "Blod och jord i trettioalets kvinnliga litteratur" i *Litteraturvetenskaplig tidskrift*. . Lund (1:02), 2002, [s. 82-91], s.83.

³ Jonsson, 2002, s.83.

Syfte och frågeställningar

Jag har för avsikt att undersöka rasistiska och nationalistiska tendenser hos kvinnliga författare under mellankrigstiden. Analysen syftar till att undersöka hur de förhöll sig till det moderna samhället, till genusordningen och till de nationella och rasistiska idéer som präglade samtidens diskurs. Jag utgår från idén att en rasistiskt influerad nationalism var ett grundläggande element i den dominerande diskursen under 1900-talets första hälft; ett romantiskt svärmande för folket, ursprunget, rasen och nationen är uttryck för denna diskurs såväl som rashygieniska åtgärder som tillät zigenare, tattare, psykiskt sjuka och sinnessvaga att dömas ut som avvikande och farliga.

Den nationalistiska och rasistiska idévärlden är intressant att analysera ur ett genusperspektiv eftersom den nationella och rasistiska diskursen var en del av moderniteten med dess omdefiniering av genusordningen. Genusordning är enligt Hirdman en "dynamisk struktur med en rad processer, fenomen, föreställningar och förväntningar som tillsammans bildar ett mönster och upplevs som *självklar* av de flesta kvinnor och män."⁴ Mellankrigstiden präglades dock av en förändring av självklarheterna, moderniteten hade svept in och höll på att vända upp och ner på den traditionella genusrelationen och den stabila ordningen; de konservativa, patriarkala nationalisterna försvarade den rådande ordningen med ett ifrågasättande av den nya tidens kvinnlighetsideal och bemötte de omvälvande emancipationskraven med en idealisering av den komplementära könsordningen där mannen hade sin plats i det offentliga, och den moderliga kvinnan hade sin, i hemmet.⁵

Det nationalistiska projektet har ofta beskrivits som patriarkalt och därför har kvinnornas roll också kommit i skymundan i forskningen. Det har antagits att kvinnor per definition, genom sin inneboende godhet eller moderlighet, skulle vara mer resistent mot rasistisk nationalism eller fascism och kvinnor har därför förmodats vara antingen passiva *offer* som utsattes för männens rasism, nazism och nationalism eller kämpande feministiska pacifister som stridde politiskt för de fredliga, *kvinnliga*, idealen.⁶ Men bilden är alltså mer komplex än så, kvinnor är aktivt agerande subjekt och inte objekt i historien.⁷ I nationen fick kvinnan en traditionell, underordnad roll – men en viktig roll. Som moder och maka i det sunda, svenska hemmet var hon en betydelsefull del av det svenska folkhemmet. Den bilden verkade lockande för många

---

⁴ Yvonne Hirdmans användbara term för att beskriva den hierarki som råder i genusordningen, ett kontrakt innebär "en kulturellt nedärvd, styrd överenskommelse av könens gemensamma sammandragande med åtskilda förpliktelser, skyldigheter och rättigheter." Hirdman, 1988, s.5. Hirdman, 2001, s.75 (min kurs.)

⁵ Gunilla Domelöf. *Mätt med främmande mått. Idéanalys av kvinnliga författares samtidsmottagande och romaner 1930-1935*. Hedemora, 2001, s.15.

⁶ Lena Berggren, "Fascismen och kvinnorna: misogynt förtryck eller kvinnlighetens förverkligande?" i *Historisk tidskrift*, 2003, nr 4, [s.583-591], s.585.

⁷ Berggren, 2003, s.584.

kvinnor som kände sig främmande i den moderna världens krav – de vände sig istället längtansfullt mot nationalismens vision om det gamla och trygga samhället och den traditionella kvinnorollen.⁸

Anne Birgitte Richard talar i ”Kvinnor på kant med fortplantningen” i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* om en ”antimodern feminism som flörtar med nazismens och fascismens kvinnoideal”⁹ i samband med de kvinnor som under mellankrigsperioden uttrycker en strävan efter och en längtan till det enkla livet, efter moderskapet, familjens sammanhållning, jorden, hemmet, nationen, rasen och den naturligt skilda och komplementära kvinnan och mannen.¹⁰ Det är dessa kvinnor som finns i blickfånget för föreliggande studie, dessa politiskt aktiva kvinnor; författare, journalister och debattörer som under 1920- och 30-talet tog ställning för nationalistiska, fascistiska och rasistiska åsikter och som slutligen var mer eller mindre öppet nazistiska – bland dessa återfinns de svenska författarna Annie Åkerhielm (1869-1958), Sigrid Gillner (1891-1975), Astrid Varing (1892-1978) och Birgit Lange (1901-1993). Trots inbördes olikheter finns många gemensamma tendenser hos dessa författare, framför allt den djupa kritik som riktas mot moderniteten och civilisationen, samt en *antimodern* feministisk strävan efter de eviga och traditionella värdena där moderlighet finns som kärna i kvinnligheten.

Den konservativa rasistiska nationalismen samlade kvinnor som var missnöjda med de resultat som emancipationsrörelsen lyckats åstadkomma:

De var särartsfeminister som i stor utsträckning kände sig lurade på sin kvinnlighet av den liberala demokratin, och de menade att den verkliga emancipationen, där kvinnor och män värderades lika men tilläts vara olika, ännu återstod att genomföra. Och för dessa kvinnor var fascismen ett möjligt verktyg för att förverkliga denna ’emancipation från den liberala emancipationen’.¹¹

De kvinnliga författarna verkar drivas av en antimaterialistisk dröm om ett ”uppväckande av hotade genuint mänskliga värden; en dröm som skulle kunna tolkas som ett uttryck för en intensiv och negativ modernitetsupplevelse.”¹² De utgör också exempel på att nationalistisk rasism och nazism ”inte *enbart* kan definieras utifrån det den vänder sig emot; det handlar inte bara om uppgörelsen med upplysningsarvet och det förfall som följt i dess spår. För att förstå

---

⁸ Anne Birgitte Richard, ”Kvinnor på kant med fortplantningen”, *Vida världen. Nordisk kvinnolitteraturhistoria. 1900-1960*, III, huvudred. Elisabeth Møller Jensen. Höganäs, 1996, s.345f.

⁹ Ibid, s.346.

¹⁰ Ibid, s.345f.

¹¹ Berggren, 2003, s.589.

¹² Claes Ahlund, ”Krig och kultur i konservativ och radikal belysning. Annie Åkerhielm och Frida Stéénhoff från sekelskiftet till första världskriget.” i *Samlaren*, Uppsala, 2005, årg.126. [s.97-150], s.142.

fascismens attraktionskraft måste uppmärksamhet likadeles fästas vid den positiva vision för framtiden som erbjöds, visionen om nationell pånyttfödelse.”¹³

Centralt för min undersökning är föreställningen att litteratur inte bara är en del av, utan också en aktiv medskapare av, den dominerande diskursen och att det därför är intressant att se hur rasistiska och nationalistiska idéer och ideal återspeglas och konstrueras i litteraturen. Författarna erkände sig alla till rasistiska och nationalistiska ideal, men hur framträdande blir det i litteraturen?

Jag har delat upp undersökningen i två delar; där jag dels vill undersöka hur författarna förhåller sig till moderniteten och det moderna samhället; där jag innefattar de rasistiska, fascistiska och nationalistiska idéer som präglar författarnas livsåskådning, världsbild och vision, och dels inriktas undersökningen mot deras förhållningssätt till den moderna genusrelationen.

1. Hur förhåller sig kvinnorna till moderniteten och det moderna samhället? Hur ser kritiken mot moderniteten och civilisationen ut? Vad finns det för rasistiska, fascistiska eller nationalistiska tendenser i texterna?
2. Hur ställer sig författarna till den nya tidens kvinno- och mansideal och utifrån vilka resonemang diskuteras frågor om kärlek, sexualitet och samlevnad?

Svenskundervisningen och demokratiarbetet

Att problematisera självklarheter och blotta mekanismer som legitimerar och möjliggör rasistiska, nazistiska eller främlingsfientliga idéer är enligt läroplanerna en central uppgift för skola och utbildning. Genom att göra en djupare analys av värderingar och normer i historiska sammanhang och samhällen så kan förståelsen för hur idéer uppkommer och sprids i en växelverkan mellan individer och institutioner i samhället fördjupas. I arbetet med en till synes radikal världssyn som tillåtits präglade och influera inte bara politiska grupperingar i samhället, utan också samhällets kulturella skikt som här representeras av kvinnliga författare, så synliggörs och problematiseras diskursens tvingande konstruktioner och karaktär i frågor om genus, ras och nation.

Ett övergripande syfte i den interdisciplinära delen av föreliggande uppsats är sålunda att undersöka hur svenskundervisningen kan ses som en del i det övergripande demokrati- och värdegrundarbetet där eleverna i en dialogisk, öppen miljö kan få möjlighet att formulera egna åsikter och göra egna ställningstaganden.

---

¹³ Kristina Svensson. ”Den västerländska civilisationens pånyttfödelse. Annie Åkerhielm och den tyska nationalsocialismen”. Uppsala, 2005, s.6.

Material, metod och avgränsning

Föreliggande studie syftar till att undersöka uttalat rasistiska, eller nazistiska, kvinnliga författares verk ur ett genusperspektiv. För att göra detta har jag dels velat placera in författarna i sin samtida kontext, vilket har krävt ett litteratursociologiskt angreppssätt där jag velat göra en idéanalytisk undersökning av hur den nationalistiska och rasistiska människo- och kvinnosynen, och samhällsvisionen, skildras i litteraturen. Jag kommer, av platsskäl, inte kunna beröra hur författarna mottogs i samhället och vilken inverkan deras verk kan sägas ha haft, även om jag i en kort inledning försöker problematisera kring dessa frågor. Jag kommer inte enbart att uppehålla mig vid den sociala och historiska kontexten runt författarna utan jag kommer även att göra en textanalys där jag analyserar och diskuterar hur författarna förhåller sig till rasistiska och nationalistiska idéer.

Mellankrigsperiodens litteratur, och då framförallt 30-talet, har traditionellt ansetts domineras av radikala och revolutionära modernister, men Bibi Jonsson menar att de antimoderna skildringarna är många och inte alltid kommer från konservativt håll, utan också från socialistiskt och liberalt.¹⁴ Kvinnornas litterära skapande kan ses som ett svar på den kulturkris som kulminerade kring 1930, konstruktionen av genus i de litterära texterna är ett sätt att skapa mening när tidigare ideal och värden inte längre kan ses som absoluta.¹⁵ De antimoderna tendenserna; moderlighetskulten, värnandet om traditionerna, de gamla värdena, familjen, hemmet och nationen, har mycket gemensamt med den nazistiska ideologin, men måste för den skull inte vara entydigt nazistisk.¹⁶ Alla som hyllade dessa ideal var sålunda inte dragna åt det nazistiska och rasistiskt nationalistiska hållet, men min undersökning riktar intresset mot de kvinnor som inte bara tog avstånd från moderniteten, utan som aktivt också valde en rasistisk eller nazistisk samhällsmodell.

De författare som jag valt att analysera är alla relativt okända och hittills inte särskilt utforskade på vetenskaplig nivå. Gemensamt är att de alla var lästa och uppskattade av den samtida läsekretsen, men på grund av olika faktorer har de blivit bortglömda och gömda på bibliotekens magasin eller på antikvariatsens lagerhyllor. Annie Åkerhielm var konservativ och mycket aktiv i samhällsdebatten, dels som journalist i *Nya Dagligt Allehanda*, och dels som författare. Sigrid Gillner var författare, journalist och socialdemokratisk riksdagsledamot, var aktiv i socialpolitiska frågor och kvinnofrågor, men tog kring 1935 ställning för nazismen. Den norrländska författaren och journalisten Astrid Väring var en konservativ bygdeskildrare med

---

¹⁴ Jonsson, 2002, s.85f.

¹⁵ Domelöf, 2001, s.21.

¹⁶ Jonsson, 2002, s.87.

antimoderna drag som drogs åt nazismen under 30-talet, och författaren och läraren Birgit Lange deltog mycket aktivt i debatten om nation och ras och nazism i de svenska dagstidningarna under 1930-talet.

De kvinnliga mellankrigsförfattarna kan delas in i två läger, det moderna och det traditionalistiska, och de mest centrala genrerna är emancipationsromanen, bygderomanen och den religiösa romanen.¹⁷ Den valda litteraturen är inte helt enkel att placera in i litterära fack, de är inte emancipationsromaner, lika lite som de är ensidiga bygdeskildringar, även om sådana element finns representerade. Givetvis har de enskilda författarna sin särprägel, men det är relevant att försöka hitta gemensamma drag för att lättare kunna placera in dem i ett sammanhang där man kan hitta likheter och skillnader med andra författare i samtiden. Verken sätter fokus på kvinnans situation i den moderna världen, där likheter med författare som Elin Wägner och Moa Martinsson kan nämnas, även 30-talets primitivister kan ses som samtida litterära inspirationskällor. Jag kommer att analysera Sigrid Gillners socialrealistiska debutroman *Bergenkronas* (1923), Birgit Langes psykologiska roman *Ringmuren* (1935), Astrid Värings civilisationskritiska novellsamling *Vådeld* (1930) och Annie Åkerhielms relationsroman *Det kluvna hemmet* (1935).

Teoretiska utgångspunkter

Jag tar min utgångspunkt i föreställningen att de författare som jag analyserar, trots inbördes olikheter, ingår i samma *diskursiva* gemenskap, där de grundläggande konstruktionerna nation, ras och genus är gemensamma trots att kvinnorna för övrigt kan tillhöra olika politiska grupperingar eller ideologiska riktningar. För att kunna analysera denna gemenskap är diskursbegreppet användbart, och jag har valt att använda mig av det problematiska begreppet diskurs, dels för att beskriva samtidens underliggande självklarheter; det som inte ifrågasätts och problematiseras utan finns som en ram kring det mänskliga tänkandet, och dels för att beskriva det offentliga samtal som förs av samhällets ledande skikt i media, på politiska möten – helt enkelt den hållning som är dominerande och allmänt accepterad i det offentliga livet.¹⁸ Med hjälp av en diskursanalys kan man synliggöra de kulturella begränsningar som strukturerar vårt medvetande, vårt tal och våra liv genom dolda processer.¹⁹ Diskursanalysens centrala punkt är att blottlägga företeelsers kategorisering och definiering och att iaktta hur

---

¹⁷ Jonsson, 2002, s.86.

¹⁸ Jag har här använt mig av Jürgen Harbermas tankegångar om den borgerliga offentligheten och skärningen mellan den offentliga och den privata sfären, i *Borgerlighetens offentlighet. Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*. Lund, 1984.

¹⁹ Charlotte Tornbjer. *Den nationella modern. Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft*. Lund, 2002, s.22.

tankemönster, hierarkier och strukturer i vårt sätt att tala, tänka och förstå bildas och fortlever.²⁰ En analys av olika diskurser bidrar alltså till förståelsen för hur olika gemenskaper konstrueras, och genom analysen kan samband mellan, men också brytningar inom, olika diskurser iakttas och undersökas.²¹ För den här uppsatsen är det intressant att se hur den nationella diskursen skär igenom genus- och raskonstruktioner och hur dessa diskurser överlappar varandra.

Diskurserna överlappar, flätas in i och repellerar dessutom varandra. Det är också denna process som ger utrymme för samhällslig förändring. Det är emellertid viktigt att observera vem som skapar de olika diskurserna, på vilka villkor och i vilka sammanhang de artikuleras. Genus blir här en central dimension – en viktig manifestation av makt och hierarkier.²²

Genom att anlägga ett genusperspektiv på en undersökning om *kvinnliga* författares del i och relation till företeelser som rasism och nationalism så kan analysen också fånga hur relationen mellan könen ser ut i den världsbild som författarna målar upp genom sina verk. I föreliggande uppsats kommer jag att använda mig av historikern Joan Scotts definition av genus som en relationell kategori där könsskillnader är ett sätt att beteckna makthierarkier i sociala relationer.²³ Enligt Scott får kön som konstituerande element sitt uttryck genom processer på symbolisk, normativ, institutionell samt individnivå. Den symboliska nivån innebär att kulturellt tillgängliga symboler skapar en mängd olika tolkningsmöjligheter medan gränserna för dessa tolkningsmöjligheter fastställs på den normativa nivån. De normativa uttalandena är beroende av att alternativa tolkningsmöjligheter hindras och att den segrande tolkningen därför kommer att framstå som den enda möjliga. Den segrande tolkningen utgör alltså *diskursen*, och eftersom mellankrigstiden var en förändringsperiod då innebörden och innehållet i de överlappande diskurserna kring kön, nation och ras omförhandlades och omskapades så är författarnas sätt att förhålla sig till de nya meningsgivande sammanhangen intressant. De konservativa krafter som försökte bevara den traditionella tolkningen av manligt och kvinnligt,

---

²⁰ Tornbjær, 2002, s.22.

²¹ Jag lutar mig här på Michel Foucaults diskursbegrepp där diskurs definieras som en sammanhängande kedja av utsagor som är en avspeglade, men också medskapande, del av diskursen. Han menar att diskursen är socialt och historiskt kontextuell och sätter gränser för vad som anses meningsfullt, vad som är sant, och vad som överhuvudtaget är möjligt att tänka och tycka. Foucault har kritiserats för att han menar att det finns en hegemonisk diskurs i varje historisk epok, medan nyare forskning pekar mot att det finns överlappande diskurser som existerar samtidigt. Diskurser inrymmer motsägelsefullhet, en person deltar i många sammanhängande diskurser, Exempelvis skär genusdiskursen över nationsdiskursen, ofta blir diskursens struktur tydlig i brotten mellan två diskurser – patriarkala rasister har exempelvis haft svårt att definiera vem som stod lägst: en vit kvinna eller en svart man. Sådana hierarkiska uppdelningar blottlägger diskursiva tankemönster som legitimerar och rationaliserar maktuppdelning. Läs mer i Michel Foucaults, *Vetandets arkeologi*, Staffanstorps, 1972, s.133.

²² Tornbjær, 2002, s.24.

²³ Joan Scott. *Gender and the Politics of History*. New York, 1988.

av raser, folk och klasser stod emot de nydanande krafter som försökte frigöra de kulturella symbolerna ur tidigare meningsskapande kontexter och skriva in dem i nya sammanhang.²⁴

Tillhörigheten till en ras, ett folk eller genus, är knutet till en hierarkisk maktaspekt och utan att ”diskutera begreppet patriarkat och hur makten styr på olika nivåer av patriarkatet blir genusbegreppet utvattnat och missvisande.”²⁵ Det patriarkala systemet genomsyrar det moderna samhällets uppbyggnad, som till stor del är baserat på hierarkiska förbindelser och relationer mellan män, på ett sätt som utesluter och underordnar kvinnor.²⁶ Om nationen är ett patriarkalt system, så påverkas detta system av genusrelationen:

Det finns en växelverkan i relationen mellan nation och genus som strukturerande princip. Uppfattningar om genus påverkar föreställningarna om nationell gemenskap och tvärtom. Nation och genus är således intimt förknippade, båda handlar om föreställningar om samhällets uppbyggnad och maktstruktur som påverkar vår verklighetsuppfattning. Genuskodningen av nationella företeelser är ingen harmlös företeelse utan styr vårt tänkande om kvinnors och mäns plats i samhället.²⁷

Det är ur denna aspekt som det blir intressant att undersöka hur kvinnliga författares strategier i ett sådant system ser ut, är de motståndare eller medlöpare? Den rasifierade nationella diskursens²⁸ genusordning innebar ett upphöjande av en komplementär relation mellan könen där kvinnlighetsidealets kärna var moderskapet och det manliga idealet som innebar en patriarkal försörjarroll; den fysiskt starke, behärskade familjefadern som var såväl familjens som nationens överhuvud. Kontraktet genomsyrades dock av den rasistiska diskursen, som dömde ut de avvikande och det främmande och det var bara de som uppfattades som normala och sunda som innefattades i det nationella projektet. De som avvek från normerna föll utanför konstruktionens snäva mallar och sköts ut ur gemenskapen som farliga för det rena folket och det ordade folkhemmet.

Att förhålla sig till nation, ras och genus i det moderna samhället är att förhålla sig till det breda och svårfångade begreppet *modernitet* som av många forskare sägs vara omöjligt att

---

²⁴ Domelöf, 2001, s.13.

²⁵ Maria Nilsson. *Att förhålla sig till moderniteten. En studie i Gertrud Liljas författarskap*. Lund, 2003, s.13.

²⁶ Kristina Fjelkestam, *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer. Modernitetens litterära gestalter i mellankrigstidens Sverige*. Stockholm/Stehag, 2002, s.178.

²⁷ Tornbjørn, 2002, s.14.

²⁸ Jag kommer fortsättningsvis att använda mig av en vidareutveckling av Håkan Blomqvists begrepp *rasifierad nationalism* och använda mig av termen *rasifierad nationell diskurs* för att beskriva den rasistiskt påverkade nationalism som bidrog till att legitimera såväl rashygieniska åtgärder i Sverige, som den tyska nazistiska politiken under 30-talet. Det handlar om att den nationella och den rasistiska diskursen flätats samman och betydelsen från ”ras” är överförd till ”folk”, vilket innebär att den rasistiska vokabulären skapar nya ord och begrepp för att stämma bättre överens med den nationalistiska. Fysiska och psykiska egenskaper tillskrivs olika folk, istället för raser, och man talar snarare om det rena folket, inte den rena rasen. Ord som ”ras” används också, men får med tiden en allt negativare klang, medan ord som folk, nation eller german har en positiv betydelse långt fram i tiden. Håkan Blomqvist. *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*. Falun, 2006.

definiera slutgiltigt.²⁹ För att kunna använda begreppet i min analys tänker jag dock att sluta mig till Torsten Petterssons definition som innefattar industrialiseringens tekniska förändringar och den urbanisering som följer i massproduktionens spår, demokratisering med en breddning av rösträtten och en strävan efter ett jämlikt samhälle, sekulariseringen där kristendomens världsbild utmanas och ersätts av en naturvetenskapligt och inomvärldsligt motiverad moral, och till sist en subjektivering som ger individen mer personlig frihet men som samtidigt rycker bort den trygga släktsammanhållningen och isolerar människan.³⁰

Det moderna samhället förde med sig förändring, förbättring och utveckling men verkade också hotande mot de gamla stabila traditionerna och värdena. Många i samhället upplevde moderniteten som hotfull, de krafter som stod bakom den konservativa rasistiska nationalismen målade ofta upp en bild av världens upplösning där raskrig, degeneration av folkstammen och rasen och kvinnans och könens förfall väntade – här blev det gamla trygga, traditionella bondesamhället en välkommen kontrast.

Modernitetens rationella, vetenskapliga diskurs påverkade den rasistiska och nationella diskursens språk och maktstrategier – rasismen fick sin vetenskapliga form, rasbiologin, och den legitimerades med hjälp av rationella, vetenskapliga och moderna belägg, och nationen var ett resultat av modernitetens samhällslösningar. Moderniteten gav rasismen en farlig, teknikaliserad udd; den ojämlika och rasistiska behandlingen av människor byråkratiserades och rationaliserades i Webers anda och modernitetens byråkrati och teknik ses av många forskare som en förutsättning för Nazitysklands rasistiska politik.³¹

Ur ett genusperspektiv var både nationen och moderniteten manligt kodade; det nationella hade byggts upp med hjälp av bilden av det patriarkala hemmet där fadern stod för den offentliga sfären och samhällets uppbyggnad, medan modern stod för den privata sfären, hemmet och familjen.

Ideologier, överideologier och diskurser

Att redogöra för de idéströmningar som påverkade den dominerande diskursen under mellankrigstiden är näst intill omöjligt projekt, och jag gör mig inga illusioner om att en kort redogörelse inte kan bli något annat än skissartad. Men ändå är det nödvändigt att definiera vad som menas med mångfacetterade och komplexa begrepp som nationalism, rasism, fascism och

---

²⁹ Exempelvis Rita Felski som i *The Gender of Modernity* (1995) ifrågasätter begreppet modernitet, dels för att det har exkluderat genusperspektivet och dels för att hon anser att det är omöjligt att ge *en* bild av modernitet.

³⁰ Torsten Pettersson, "Vad är modernitet? En kortfattad positionsbestämning" i *Modernitetens ansikten. Livsåskådningar i nordisk 1900-tals litteratur*, red. Carl Reinhold Bråkenhielm och Torsten Pettersson, Nora, 2001, s.28-39.

³¹ Zygmunt Bauman. *Auschwitz och det moderna samhället*. Göteborg, 1994, s.96.

nazism och se om det är överhuvudtaget möjligt att dra några skarpa skiljelinjer dem emellan i föreliggande uppsats.

Rasism

Rasism är ett förhållandevis nytt begrepp som började användas först på 1930-talet för att beskriva nazisternas ideologi men de nazistiska rasidéerna kan inte ses som ett undantag i det moderna samhället, utan har snarare långa anor i västerländsk idétradition. Rasism består av tre grundelement: För det första ett särskiljande och kategoriserande utifrån tanken om ras, etnicitet eller kultur. För det andra en idé att folkgrupper besitter något slags väsen – religiöst, biologiskt, kulturellt, utvecklingsmässigt – som bestämmer skillnader i exempelvis förmåga och begåvning, och som slutligen dessutom är kopplad till "...en övertygelse att dessa är legitima skäl till att upprätthålla handlingsmönster som diskriminerar och utestänger olika grupper från positioner, resurser och rättigheter i samhället."³²

Det är "när skillnader som normalt kan betraktas som etnokulturella i stället anses vara medfödda, outplånliga och oföränderliga som man kan påstå att ett rasistiskt förhållningssätt eller en rasistisk ideologi existerar."³³ Tydligast kommer detta till uttryck när det slags etniska skillnader som är djupt rotade i språk, seder och släktskap hamnar i skuggan av en inbillad gemenskap grundad på hudfärg, som i vit överhöghet, eller på en språkvetenskapligt baserad teori om härstamning från en överlägsen fornnordisk ras, som i den ariska myten.³⁴

Ett av rasismens särdrag är dess förmåga att **parasitera** på andra ideologier och diskurser; den "...hämtar sin styrka ur förmågan att plocka till sig och dra nytta av idéer och värderingar från andra idésystem och trosföreställningar i specifika sociohistoriska sammanhang."³⁵ Rasism i sig är svårt att förklara och legitimera, rasistisk politik och praxis får sin logik först tillsammans med andra tankekomplex och i slutet av 1800-talet och under 1900-talets första hälft kunde de rasistiska resonemangen med framgång luta sig mot nationalismen.

Nationalism

Begreppet nationalism är precis som rasism mångtydigt, men den definition som jag väljer att ansluta mig till hör ihop med det moderna samhällets framväxt under 1800-talet. Nationalism är en sammanhängande åskådning som betraktar nationen som högsta princip, och strävar efter att dels politiskt realisera nationen som stat i medveten motsättning till andra nationer, och dels

---

³² Katarina Mattson & Mekonnen Tesfahuney, "Rasism i vardagen" i Ingemar Lindberg (red.) *Det slutna folkhemmet, om etniska klyftor och blågul självbild*. Bjärnum, 2002, s.11.

³³ George M. Fredrickson, *Rasism – en historisk översikt*. Avesta, 2005, s.19.

³⁴ Fredrickson, 2005, s.19.

³⁵ John Solomos & Les Back, *Racism and Society*, Houndsmill, Basingstoke, 1996, s.18-19 övers. hämtad ur Fredrickson, 2005, s.21

vill förankra all offentlig verksamhet, hushållning, socialpolitik, uppfostran, konst och utbildning i *nationens* intresse, tradition eller instinkt.³⁶ Flera företeelser i samhället fungerade symboliskt och institutionellt som ett förenande kitt mellan medborgarna; i ett samhälle som förut haft lokala traditioner och där en skåning och en norrlänning haft mindre gemensamt än en skåning och en dansk, så var det viktigt att skapa homogeniserande element som skapade en känsla av gemenskap och likhet mellan det svenska *folket*. Ett "folk" förstods inom den nationalistiska diskursen som dels som en medborgare i nationen, och dels som en grupp av människor som förenas av en gemensam etnisk härkomst, hade en gemensam historia och kultur.³⁷

Den konservativa nationalismen, som brukar representeras av Tyskland, trycker på det etniska och gemensamma ursprunget och har en utpräglad antidemokratisk, antimodern och traditionalistisk tradition, medan den mer medborgerliga betydelsen omfattas av den liberala och socialdemokratiska nationalismen som var vanligare i Frankrike och Storbritannien.³⁸ Den svenska nationalismen under 1900-talets inledande skede var starkt influerad av den tyska – ett starkt romantiserande av folket, folkgemenskapen och rasen användes av i den konservativa nationalismen för att ena nationen mot såväl inre som yttre fiender. Institutioner som skola, armé och medier samt deras innehåll i form av språk, historia, litteratur, seder, lagar och symboler kan alla räknas in i den svenska nationaliseringsprocessen.³⁹

Statsvetaren Benedict Anderson menar att nationen är en *föreställd* gemenskap, som blir möjlig först då de nationella tidningarna, kartografin och den obligatoriska skolan lär oss att tänka "nationellt". Nationen är alltså en konstruktion, precis som "genus" och "ras", och i konstruktionen av det som är normalt inom begreppets ramar skapas också ett behov av att urskilja ett *vi* från *det andra*, från främlingar och farliga element för den egna *svenska* rasen.⁴⁰ I samband med definitionen av det *svenska* skapas också det avvikande, oavsett om det är juden, tattaren, zigenaren eller den socialt utslagna. I tidsandan ingick också vetenskapens besatta sökande efter skillnader, olikheter och gränser bidrar till att skapa kategorier mellan folken, raserna och könen.⁴¹ Givetvis har det funnits ett behov även tidigare att urskilja det avvikande

---

³⁶ Staffan Björck. *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap*. Stockholm, 1946, s.58.

³⁷ Blomqvist, 2006, s.52.

³⁸ Blomqvist, 2006, s.53.

³⁹ Christer Nordlund. "Naturen och det nationella i det tidiga 1900-talets Sverigelitteratur" i Hatje, Ann-Katrin, *Sekelskiftets utmaningar*. Helsingborg, 2002, s.74.

⁴⁰ Ingvar Svanberg & Mattias Tydén. "I nationalismens bakvatten" i Broberg, Gunnar, Wikander, Ulla, Åmark, Klas (red.). *Bryta, bygga, bo. Svensk historia underifrån*. Värnamo, 1994, s.222.

⁴¹ Ruth Roach Pierson. "Nations: Gendered, Racialized, Crossed with Empire" i *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*. Ida Blom, Karen Hagemann, Catherine Hall (red.). New York, 2000, s.43.

och det annorlunda, men den hätska ton som uppstår vid sekelskiftet avviker påtagligt från tidigare århundradens genom att fokusera inte på religiösa skillnader, utan på nationalitet och ”ras”.⁴²

Nazism

Nazismen, där grundelementen är rasism och rasbiologi, nationalism, antikommunism, antidemokrati, antisemitism och elitism blev ett begrepp först med den tyska varianten av extremnationalistisk, rasideologisk och fascistisk ideologi. Nazismens ideologi innehåller motsägelsefulla strävanden där konservativa och bakåtsträvande krafter dels ville bevara den rådande ordningen och det som upplevdes som traditionella värderingar i fråga om nation, ras och kön, men som dels också ville skapa en ny människa, sund och rationell och villig att underkasta sig den starka, rasrena och vita nationen.

Den danska litteraturvetaren Iben Vyff formulerar det övergripande sambandet mellan mellankrigstidens rasistiska och nationalistiska diskurs och den nazistiska ideologin genom att påpeka den nazistiska ideologins hemmahörande i en rasifierad, nationalistisk, rationell, modern tidsanda:

Et blik på perioden afslører en gråzone, hvor det, der i dag forbindes med nazistisk samfundskritik, dengang kunne være svært at adskille fra en generel modernitetskritik. Flere af de elementer, der lå i den nazistiske ideologi, som for eksempel racehygiejne, demokratikritik og en opfattelse af samfundet som moralsk degenereret, kunne også findes i andre politiske lejre.⁴³

Fascism

Fascismens centrala kärna utgörs av en konservativ nationalism där nationen ansågs vara ett levande väsen, en av naturen bestämd gemenskap där individernas tillhörighet avgjordes av de nedärvda egenskaperna. Fascismen hämtade inspiration och bärkraft i den biologiska världsbild som växt fram sida vid sida av darwinismen - blodsband och rasegenskaper blev avgörande för medborgarskap i *folkgemenskapen*, en gemenskap som var starkt mytologiserat. För att skydda nationens organism var det alla individers skyldighet att tjäna nationen, och ett viktigt element i fascismen är den hotbild som målades upp för att legitimera åtgärder för att sanera och rensa den sjuka kroppen som nationen utgjorde.⁴⁴

Fascismen kännetecknas också av ett starkt motstånd till parlamentarismen, som utmålades som nationens splittring förkroppsligad. Antiindividualism, antikapitalism och en stark antipartikularism, som främst drabbade etniska minoriteter eller andra avvikande grupper, är andra kännetecknande drag för fascismen.

---

⁴² Det finns mycket intressant forskning om invandraren i Sverige. Se bland annat Ingvar Svenberg & Mattias Tydén. *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria*. Stockholm, 1992.

⁴³ Iben Vyff, ”Olga Eggert – fra socialdemokrat til nazist” i *Historie Netmagasinet.*, 2004, s.6.

⁴⁴ Lauri Karvonen. *Fascismen i Europa*. Lund, 1990, s.12f.

Jag kommer att använda mig av ett övergripande begrepp som kommer att innebära att jag innefattar rasistiska, nationalistiska, nazistiska och fascistiska idéströmningar i den dominerande diskursen under mellankrigstiden; *rasistisk nationalism* eller *rasistisk nationell diskurs* kommer att omfatta den antimoderna, konservativa, nationella romantik som förenades med rasistiska föreställningar om raser och folk som stod i hierarkisk relation till varandra och som dessutom innefattar en central fascistisk tanke om nationell pånyttfödelse efter en tid av inbillat förfall.⁴⁵

Tidigare forskning

Forskningen kring de olika författarskapen är liten, men om Astrid Varing kom för några år sedan avhandlingen *Från den västerbottniska frostmyren till den socialpolitiska hetluften. Astrid Varing – konservativ författare i Folkhemmets Sverige* (2003) av litteraturvetaren Karin Edlund där Varing's väg från norrländsk bygdeskildrare till en ytterst politisk samtidskritiker skildras och analyseras. Om Annie Åkerhielm finns det skrivet ett antal mindre uppsatser och artiklar, främst från idéhistoriskt och historiskt håll, men Åkerhielm som författare har undersökts av litteraturvetarna Bibi Jonsson och Claes Ahlund. Bibi Jonsson har analyserat de hur de feministiska dragen hos Åkerhielm förenas med de nazistiska åsikterna i "Annie Åkerhielm - Nazist och feminist" (2002) och i en artikel i *Samlaren*, "Krig och kultur i konservativ och radikal belysning. *Annie Åkerhielm och Frida Stéenhoff från sekelskiftet till första världskriget.*" (2005) har Claes Ahlund undersökt förhållningssättet till första världskriget hos de ideologiskt motsatta författarna Frida Stéenhoff och Annie Åkerhielm. Bibi Jonsson har dessutom skrivit artikeln "Blod och Jord i trettiotalets kvinnliga litteratur" (2002) i *Litteraturvetenskaplig tidskrift* där hon tar upp hur det feministiska moderlighetsidealet flörtar med nazismens kvinnoosyn, Jonsson håller också på med ett projekt som blir klart under 2008 om kvinnor och nazism där hon utreder de svenska kvinnornas relation till nazismen på trettiotalet som den kommer till uttryck i den svenska kvinnliga nazistiska litteraturen. Idéhistorikern Kristina Svensson håller på med en avhandling om Annie Åkerhielm och nationalsocialismen och har dessutom skrivit uppsatsen "Den västerländska kulturens pånyttfödelse. Annie Åkerhielm och den tyska nationalsocialismen" (2005) där Åkerhielms politiska tänkande analyseras, med liknande innehåll och också från idéhistoriskt håll kommer Kristina Anderssons D-uppsats *Anna Åkerhielm: kvinna och nationalsocialist* (1996). Frilansjournalisten Eva F. Dahlgren kommer 2008 ut med en biografi om Sigrid Gillner, som jag tyvärr inte kommer kunna dra nytta av, ett annat ofärdigt avhandlingsarbete med Sigrid

---

⁴⁵ Svensson., 2005, s.6.

Gillner i blickfånget är idéhistorikern Cecilia Johnselius Theodorus analys av kvinnligt utopiskt tänkande i mellankrigsperioden, där moderligheten framstår som alternativ till den moderna kvinnan.

I *Arbetet* publicerades 1998 en artikel av Åke Olsson där han beskriver och analyserar Sigrid Gillners paradoxala politiska tänkande: ”Sigrid Gillner – socialdemokrat som blev nazist” (1998). Ett mängd opublicerade C/D-uppsatser har också skrivits på området, bland annat Anna Westers *Hjältinna i Folkhemmet* (2003), där folkhemmets motsägelsefulla kvinnoideal undersöks och Sigrid Gillner tas upp som exempel på den konservativa kvinnan som sätter modern på piedestal. I Birgitta Delius specialarbete *I som här inträden. En presentation av Astrid Värings författarskap* (1988) ges en biografisk bild av en norrländsk författarinna. Om Sigrid Gillner som författarinna finns det för övrigt ingenting, och om Birgit Lange finns det överhuvudtaget ingenting skrivet trots att hon borde vara intressant för såväl historiker som litteraturvetare.

Om forskningen kring rasism, nationalism och nazism är gigantisk, så är kvinnornas roll desto mindre utforskad. Historikern Lena Berggren har skrivit en belysande artikel i *Historisk Tidskrift* – ”Fascismen och kvinnorna – misogynt förtryck eller kvinnlighetens förverkligande” (2003) – där hon kritiserar forskningen kring kvinnor och fascism och den är värd att nämnas i sammanhanget. Hon menar att den knapphändiga forskningen beror på att ”...kvinnlighet engagemang i fascistiska rörelser har oftast setts som en politisk paradox, främst beroende på att fascismen oftast har beskrivits som extremt misogyn och traditionalistisk i sin syn på förhållandet mellan könen.”⁴⁶ Hon menar att kvinnor utmålats som passiva medan männen varit de som aktivt tagit ställning – Berggrens resonemang har följt med mig i min uppsats och de kvinnor som jag analyserar är exempel på kvinnor som aktivt och självständigt tog ställning för rasistiska, fascistiska och nazistiska ideal.

Författarpresentation

Vilka var de kvinnor som vände sig emot det moderna samhället, demokrati, emancipation och det liberala upplysningsarvet och det förfall som följt i dess spår? Vilka var de kvinnor som hjälpte till att måla upp en alternativ väg, en annan vision för framtiden? Även om föreliggande studie inte har ambitionen att ge en heltäckande biografisk bild av författarna, så kan en kort biografisk överblick hjälpa oss att förstå vad som låg bakom deras val, deras idéer och deras verk. Hur ska man förklara dessa synnerligen politiskt medvetna kvinnors beslut att ställa sina författartalanger i fascismens tjänst? Vill vi försöka förklara varför vissa kvinnor *och* män gick

---

⁴⁶ Berggren, 2003, s.583.

med i de fascistiska rörelserna måste vi ta både deras val och den fascistiska ideologin på allvar. Vi måste försöka förstå *vad* som lockade, *varför* just detta utövade lockelse och försöka förstå att många vägar kunde leda till fascismen.

Annie Åkerhielm

Annie Åkerhielm är den av författarna som kanske är starkast representant för det konservativa lägreets traditionalistiska, nationalromantiska, Tysklandsvänliga och rasistiska åskådning. Hennes politiska ställningstagande torde vara den starkast bidragande faktorn till att hon är nästintill okänd numera, trots att hon hade en självklar position under 1900-talets första hälfts offentliga samhällsdebatt, dels som journalist i *Nya Dagligt Allehanda*, och dels som författare, vars verk såldes och lästes och recenserades i såväl landsorts- som storstadstidningarna.⁴⁷ Hon debuterade redan 1899, och var aktiv skribent fram till andra världskrigets slut. I hennes omfattande författarskap som består av romaner, noveller, dikter, artiklar och politiska skrifter kan man följa hennes tänkande och den ideologiska positionsförskjutning som sker vid mitten av 1930-talet då hon går från en auktoritär konservatism till en radikal nationalsocialism.⁴⁸

Åkerhielms nationalism stod i centrum för en bitsk civilisationskritik som var präglad av sekelskiftets dekadens och undergångsstämningar. Hon var präglad av den utbredda konservativa nationalism som utmärktes av ”traditionalismen; föreställningen om fasta nationalkaraktärer och den därmed sammanhängande nationalismen; uppfattningen av nationernas inbördes konkurrens, inklusive kriget, som en darwinistisk kamp för tillvaron; organismteorin, som betraktar staten eller folket som en orubblig enhet av tidigare, nuvarande och kommande generationer; den antidemokratiska övertygelsen.”⁴⁹ Hon tyckte att det moderna samhället präglades av förkastliga upplysningsideal: jämlikhet, individualism, liberalism och demokrati – och såg moderniteten som en förkastlig uppluckring av gränser och konturer; kvinnor skulle vara manliga och män skulle vara kvinnliga.⁵⁰ Åkerhielms antidemokratiska konservativa idéer utgick från pessimistisk uppfattning av samhälls- och kulturutvecklingen.⁵¹ Civilisationskritiken och kulturpessimismen blev i och med första världskriget alltmer utpräglad, för Åkerhielm var Tyskland var den sanna kulturens sista utpost, och Åkerhielm trodde i likhet med andra konservativa att Sveriges öde var tätt sammanknutet med det tyska. Tysklands misslyckande var också Sveriges och den rena rasens undergång.

---

⁴⁷ Svensson, 2005, s.2f.

⁴⁸ Ibid, s.2.

⁴⁹ Ahlund, 2005, s.107f.

⁵⁰ Svensson, 2005, s.3.

⁵¹ Ahlund, 2005, s.98.

Under trettioalet kom kulturpessimismen att förbytas i en hänförelse över nazismen, och dess entydigt exkluderande rasideologi. Åkerhielm hade en kritisk inställning till kvinnofrågor och kvinnosolidaritet, hon försvarade den ”rådande patriarkala samhällsordningen och ville värna det bestående livs- och könsmönstret.”⁵² Hon var en trägen försvarare av traditionella och konservativa värden där familjen ses som nationen viktigaste byggsten, hon var emot allt erotiskt frisinne, angrep moralisk upplösning och ”hävdade äktenskaplig trohet och livslång sammanhållning som några av livets grundvärden”⁵³ även om hon under trettioalet ändrar inställning något och börjar resonera för att moderniseringsprocessen är nödvändig och eftersträvansvärd.⁵⁴

Astrid Väring

Astrid Väring föddes i Umeå 1892 i en högborgerlig och politiskt konservativ familj. Hon utbildade sig till lärarinna men blev snart journalist på *Västerbottens-Kuriren* där hon upprörde många genom sin öppna samhällskritik.⁵⁵ Hon blev känd för sin skarpa samtidskritik som kom till uttryck både i hennes journalistiska och litterära arbete, bland annat riktade hon stark kritik mot sinnesjukvården under 1940- och 50-talet, något som kom att väcka skandal och påverka opinionen. 1924 debuterade hon med romanen *I rang med husets katt* och hon kom att skriva femton romaner, två novellsamlingar samt en diger produktion i dags- och veckotidningar fram till sin död 1978. Värings romaner präglas av en längtan tillbaka till de norrbottniska rötter, till naturen och friheten, till det ursprungliga och äkta.⁵⁶ För Väring ligger fokus på relationen, kärleken och familjen och inte minst på de aktuella samhällsfrågorna – Värings opposition mot olika politiska och sociala företeelser i samtiden kommer ofta till uttryck i hennes romaner.⁵⁷ Man kan dra paralleller mellan Värings författarskap och primitivisterna och deras utopiska längtan till naturen, och hon ställer den civiliserade världen mot den ursprungliga, degenererande kultur mot regenererande natur, stad mot land, civilisation mot bondesamhälle. Människans samhörighet med naturen och det enkla bondelivet framträder som utopi och hon använder sitt norrländska ursprung som inspiration till sina böcker och hon menar att övercivilisationen har berövat människan från sin naturliga och äkta kärna.⁵⁸

---

⁵² Jonsson, 2002, s.235.

⁵³ Helge Åkerhielm. *Förgången stad: självbiografisk prosa*. Stockholm, 1958, s.20.

⁵⁴ Jonsson, 2002, s.235.

⁵⁵ Karin Edlund. *Från den västerbottniska frostmyren till den socialpolitiska hetluften. Astrid Väring – konservativ författare i Folkhemmets Sverige*. Institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk, Umeå universitet, Umeå, 2003, s.11ff.

⁵⁶ Ibid, s.12.

⁵⁷ Edlund, 2003, s.16.

⁵⁸ Ibid, s.14.

Astrid Väring var alltså en aktiv samtidskritiker, och det är främst hennes konservativa civilisationskritik som kommer ligga i blickfånget i denna studie, även om hennes åsikter i andra frågor också kommer att skymta fram. Hon agiterade bland annat för ett starkt försvar, bildade den moderata kvinnoföreningen i Vänersborg där hon uttryckte ett starkt försvar för konservativa värden och traditioner. I ett hälsningsanförande till den moderata kvinnoföreningen har hon skrivit:

Tryggandet av vårt folks frihet och nationella oberoende samt dess fostran på kristl. grund till ett sedligt sunt folk! I frihetens heliga namn arkebuserar man och svälter ut alla oliktänkande i den stora sovjetstaten där österut samtidigt som man gör intensiv propaganda för sina idéer i andra länder och i samma frihets namn vill man påtvinga oss ett nytt och banaliserande kulturtvång där västerifrån. å ena sidan ett okulturens och å andra sidan ett maskinkulturens tyranni.⁵⁹

Karin Edlund vill inte dra några växlar på Värings nazistiska tendenser och menar att Astrid Väring lurades in i de nazistiska kretsarna av den adliga författarinnan Magda Bergqvist von Mirbach utan att själv förstå vad det var hon hade gett sig in på.⁶⁰ Edlund menar att Värings oskuld bevisas av att hon efter kriget gick ut med att hon inte alls hade varit eller ville bli uppfattad som nazist.⁶¹ Jag tänker inte uttala mig om Värings nazistiska tillhörighet, för jag tycker att de konservativa, nationalistiska och rasistiska drag som går att finna i hennes texter talar för sig själv.

Sigrid Gillner

Sigrid Gillner var i likhet med Astrid Väring och Birgit Lange utbildad folkskollärare, och jobbade som det i flera år innan hon debuterade som författare 1923 med *Bergenkronas*. Hon var dessutom socialdemokratisk politiker och journalist och skrev artiklar i t.ex. *Morgonbris*. Hon sågs av samtiden som en av proletärdiktningens kvinnor, och var mycket läst och omtyckt. Gillner hade en konservativ syn på kvinnans och familjens roll i samhället och även om hon kämpade för kvinnornas rättigheter och var aktiv i sociala frågor rörande fattigdom så var hon i grunden en elitisk och närmast moraliskt besatt särartsfeminist som riktade en djup kritik mot moderniteten och civilisationen, hon präglades också av det *antimoderna* feministiska strävandet efter de eviga och traditionella värdena där moderlighet träder fram som kvinnlighetens kärna. Gillner pläderade i Ellen Keys anda att kvinnorna skulle återvända till hemmet, där kärlek och barn var den viktigaste sysslan.⁶²

---

⁵⁹ Astrid Värings arkiv. Forskningsarkivet i Umeå, Handskr:62. Citat ur Edlund, 2003, s.137.

⁶⁰ Edlund, 2003, s.137ff.

⁶¹ Ibid, s.140.

⁶² Åke Olsson. "Sigrid Gillner – Socialdemokraten som blev nazist" *Arbetaren*, 1998:42, s.22-25.

Gillners övergång till nazismen på trettioalet kom som en förvånande vändning för de flesta, men kan ses som ett uttryck för en besvikelse för den socialdemokratiska politiska agendan. Det var främst socialdemokratins kvinnosyn och dess syn på demokrati som Gillner polemiserade emot, och hennes övergång till nazismen måste ses mot bakgrund av trettioalet med dess ideologiska klimat som var präglad av kulturkritiska och antidemokratiska strömningar.⁶³ Sigrid Gillner tog aldrig avstånd från sina nazistiska åsikter, i *Tanken är fri* (1947) skriver hon att hon trodde ”på nödvändigheten av en upprensning inom demokratin och en moralisk väckelse bland arbetarmassorna.”⁶⁴ Bibi Jonsson menar i artikeln ”Blod och Jord i trettioalets kvinnliga litteratur” att många unga arbetarförfattare, dit man inledningsvis kan räkna Gillner, var inspirerade av de fascistiskt influerade primitivistiska tankarna och ”integrerade i sina verk indirekt appellerna om rasen, blodet, jorden, om mannen som befruktare och kvinnan som moder.”⁶⁵

Birgit Lange

Birgit Lange debuterade 1927 med *Karl Petters Ann-Marie* och hon var aktiv författare, journalist och debattör fram till sin död 1993. Som ett genomgående tema i Langes böcker finns de religiösa frågorna som präglas av hennes kristna livsåskådning. Hon var dessutom mycket påverkad av samtidens intresse för psykologi, och det freudianska inflytandet är tydligt. Kristendomen och psykologin förenas i Langes verk på ett märkligt sätt med en mycket konservativ hållning i vissa frågor: kvinnans och familjens roll, nationen och rasen. Hennes civilisationskritik är mycket skarp och blir under trettioalet alltmer influerad av sina egna och mannens, professor Karl Olivecrona, tyskvänliga och nazistiska sympatier.

Textanalys

I följande avsnitt ska jag undersöka hur kvinnorna förhåller sig till moderniteten och det moderna samhället, samt vilka anticivilisatoriska och antidemokratiska ansatser som finns i texterna. Som kärna finns frågan om hur de rasistiska, nationalistiska, nazistiska eller fascistiska åsikterna som författarna hade gestaltar sig i texterna. Jag vill även undersöka hur författarna ställer sig till den moderna genusrelationen och utifrån vilka resonemang frågor om kärlek, sexualitet och samlevnad diskuteras.

---

⁶³ Iben Vyff, ”Olga Eggert – fra socialdemokrat til nazist” i *Historie Netmagasinet.*, 2004, s.6.

⁶⁴ Olsson, 1998, s.24.

⁶⁵ Jonsson, 2002, s.84.

Antimoderna drag – civilisationskritik

I Birgit Langes mångbottnade och psykologiska roman *Ringmuren* är det centrala temat kulturutvecklingens negativa konsekvenser för människan och samhället. Här skildras relationer i Visby ur ett flertal personers perspektiv i en mångstämmig och komplicerad dialog som sträcker sig över flera decennier. Vi får följa det kultiverade och instängda livet *innanför* Visbys ringmur, där människor kvävs av kultur, civilisation och modernitet som står som motsats till det vilda och naturliga livet *utanför* muren.

Vi får följa den dystra Fredriks liv, som är präglad av moderns svek – Hervor Storm lämnade honom och fadern ensam när hon rymde med en rysk konstnär. Fredrik känner sig inte hemma innanför ringmurarna. Han rymmer åtskilliga gånger iväg och försöker frigöra sig men han är inte stark nog, han är destruktiv och har ingen livslust. Det fascistiska föraktet för svaghet kommer upprepade gånger tillbaka i texterna, det är de starka som överlever i kampen, det finns inget rum för svaghet och sjukdom. När Fredrik möter en blind tiggare på gatan blir detta förakt för svaghet tydligt, stolthet och värdighet lyfts fram som ideala egenskaper och att sjunka så lågt som en tiggare, särskilt om man inte var ”född” till det, är avskyvärt och mindervärdigt: ”Det var något med mannens sätt att bocka sig som han inte kunde lida, han stod inte ut med att det skulle finnas människor som förnedrade sig så. [...] ty detta var ingen född tiggare. Han hade rena anletsdrag, ädla lemmar, en hög, nästan mäktig panna.”⁶⁶

Fredriks svärfar, den snälla men kuvade doktor Garell, ser hur kulturen gör människor sjuka, speciellt rika kvinnor gör sjukdomen till en del av sitt *väsen* och arbetarklassens strävsamma liv framställs som det sunda alternativet. Istället för *ett* sjukt och instängt barn får de fattiga arbetarna ofta flera friska och ”livsdugliga” barn, och även om mödrarna är utslitna så är de bättre mödrar än kvinnorna från den rika borgerligheten.

Det tycktes honom som funnes det bara två slags patienter. Somliga voro som hans egen fru, sjukdomen tycktes vara deras djupaste livsvillkor, det tycktes ha angripit deras innersta kärna. [...] Men för andra som för modern till de fem barnen var sjukdomen något yttre, tillfälligt, hos dem fanns en själens sundhet som strävande att återställa kroppens och som omedvetet fann de rätta vägarna, och om en sådan människa blev sjuk, var det naturligt för henne att sköta sig förnuftigt, som det är naturligt för ett djur att slicka sina sår.⁶⁷

I Sigrid Gillners *Bergenkronas* skildras en fattig arbetarfamiljs kamp för överlevnad, dels ur faderns konservativa ögon, och dels ur dotterns moderna och socialistiska perspektiv. Boken kan ses som ett inlägg i den samhällspolitiska debatten, och den berör klassfrågor, familjens roll och vad som är viktigt för att en familj, eller en klass eller nation ska överleva. De egenskaper som framhävs som viktiga är plikt känsla, moral, styrka, stolthet och värdighet.

⁶⁶ Birgit Lange. *Ringmuren*. Stockholm, 1935, s.82.

⁶⁷ *Ibid*, s.102.

Genom faderns konservativa resonemang får man möta en förnuftig, men föråldrad, syn på samhället där arbetare ses som ett lägre kast, smutsiga och förkastliga. Dotterns aktiva arbete i den socialistiska rörelsen och i nykterhetsrörelsen påverkar till slut fadern och han inser att det är arbetarna som är nationens ryggrad, det starka svenska folkaterialet. Berättelsen har mycket gemensamt med Gillners egen uppväxt i en stor och fattig familj. Hon var en otröttlig kämpa för moraliska värden, var mycket aktiv i nykterhetsrörelsen, och var i sitt arbete där precis som i sitt politiska arbete, besviken på att inte alla var lika starkt övertygade som hon själv.⁶⁸

Precis som hos de andra författarna framkommer hos Gillner en skarp kritik mot överklassen och det borgerliga samhället, där det kultiverade, stagnerade livet kan ses som orsak till samhällets förfall. De rasistiska tendenser som framkommer i verken rör främst den underliggande världsbild som präglar verken, ett exempel på det är sättet att dela upp världen i hierarkiska, värderande skalor som kan röra både nationer, raser, kön och klasser.

Klassfrågan är det centrala problemet i *Bergenkronas*, och den är präglad av en socialdarwinistisk kamp för tillvaron. Kampen utkämpas mellan och inom klasser, men det finns en rasistisk tendens även i den underförstådda självklarheten att den sunda, starka arbetarklassen som utgör nationens ryggrad inte utgörs av tattare, zigenare eller andra avvikande. Klasstillhörigheten ses också som närmast en biologiskt medfödd egenskap, och det kan ses som ett svar på Gillners hemvist i den rasifierade biologiska världsbildens tidsanda som var dominerade under 1900-talets första årtionden. Fadern resonerar:

Är det då möjligt att byta klass, att komma ur den tjänande klassen, eller å andra sidan att befria överklassen från en som ovärdigt kommit dit? Nej. Men för att lösa sig ur kastens eller klassens band för en individ, som mognat, kräves och bör krävas så stora ansträngningar, att de i och för sig borga för att cirkulationen nerifrån och uppåt ej blir osund och förflyttningen oförtjänt. Att samhället genom onaturliga åtgärder upphäver denna sunda ansträngning ansåg Bergenkrona vara vansinnigt, och därför var han i politiskt hänseende så ärkekonserverativ, som det är möjligt att vara.⁶⁹

Faderns konservativa stolthet gör att familjen inte tar emot någon hjälp, det anses svagt och ovärdigt, de fattiga människor som klarar sig trots all nöd tillhör en skara människor vars fattigdom är speciell, den är härdande och ”härjar bland det stoltaste och finaste människomaterialet.”⁷⁰ Men det var inte alla som bar sin fattigdom på detta stolta sätt, faderns konservativt fascistiska motvilja mot massan, parlamentarism och socialism visar på en tendens som kommer att bli tydligare hos Gillner på trettioalet. Genom den dialog som den

---

⁶⁸ Olsson, 1998, s.22f.

⁶⁹ Sigrid Gillner. *Bergenkronas*. J.A. Lindblads förlag, Uppsala, 1923, s.43.

⁷⁰ *Ibid*, s.59.

konservativa fadern för med sin socialistiska dotter så får vi se olika vinklar på det problem som Gillner lägger fram:

Riskerna då, när okunniga och obildade människor ska' styra i samhället, vad vill ni göra åt dem? Känner ni folket, vet ni vad det vill säga att obildningen skall få råda och bildning och kultur stryka på foten? Era arbetare ha inte sådana krav, som ni, som står högre, inbillar er. De äro till tre fjärdedelar mera djur än människor, och den sista fjärdedelen kämpar mer för sin egen framgång än för bröststycket åt de andra tre.⁷¹

Som motpol träder alltså dottern Gretas åsikter fram, även om man genom henne kan få en blick för Gillners motsägelsefulla inställning till modernitet och demokrati: "Faderns motvilja och misstro mot massan och det vulgära förstod Greta bäst, om hon tänkte på sin upplevelse av uslingen Tobias. Lasten, opålitligheten, kryperiet, dumheten kunder hon också läsa i många underklassens ansikten."⁷² Men Gillner tror trots allt att en upprensning, en moralisk resning, bland underklassen kan rädda dem ut ur fattigdomen, dottern tror att fattigdomens märke "...inte voro ödesbestämda och outplånliga, såsom fadern tänkte sig dem, utan voro något som fattigdom och ett liv i mörker och umbäranden skapade. Allt kunde förändras, om livet blev ljusare för dessa människor."⁷³

Astrid Värings *Vådeld* är en samling berättelser om människor som kommit i konflikt med moderniteten representerad på olika sätt; av en ytlig och kapitalistisk amerikan, av stadens förstörande brus, av överklassens kärlekslösa äktenskap. I det moderna samhället är det tydligt att det främst är det *moraliska* förfallet som hotar de gamla traditionella och goda värdena: pliktkänsla, tålmod och trofasthet. Naturen symboliserar det trygga och kloka, medan staden bär hela modernitetens alla bekymmer på axlarna.

Amerikanen Morry inkarnerar det moderna projektet med dess optimism och framtidstro. Han är medveten om att han lever i en värld stadd i snabb förändring och viktiga inslag i hans livshållning är en stark tilltro till tekniken, den målinriktade rationalismen med dess krav på effektivisering och planering. Den omstörtande moderniteten symboliseras av det snabbt förbiflygande tåget: "Stålblankt och starkt, stänkande av brådska och otålighet dånar det förbi mitt under dagens arbete på väg ut mot gud vet vad, följt av längtande, undrande blickar. Bonden på åkern vänder sig inte om, när tåget kör förbi, han är ett med sin jord och vill inte bort från den."⁷⁴

Motsättningen mellan natur/kultur, land/stad, modernitet/traditioner är ett genomgående tema i *Vådeld* och man kan skönja Värings pessimistiska hållning redan i titeln som anspelar på den

---

⁷¹ Gillner, 1923, s.138.

⁷² Ibid, s.87.

⁷³ Ibid, s.87.

⁷⁴ Astrid Värings. *Vådeld*. Stockholm, 1930, s.6.

förstörda moral, de förkastade värderingar som lett till det civiliserade samhällets förfall. Genom en eld ska allt det gamla förgås, amerikanen Morry vädjar till den gamla kloka butiksägaren som han lurat sig på, att hon ska bränna upp butiken för att ta ut försäkringspengarna, han har ingen vördnad för det gamla, han vill bränna upp hennes livsverk, hennes traditionella och trygga värld, för att få några ynka kronor. Men det djupare sammanhanget skymtar bakom orden, det är ett helt samhällssystem som den moderna amerikanen hotar att förstöra när han säger: ”Det är ditt gamla liv och alla dina svagheter du gör ända på!”⁷⁵

I en novell som är ett tydligt inlägg i den politiska debatten om hygien och modernisering berättar Våring om en Diogenes, oberörd av civilisationens förvekligade njutningar, som trotsade både rotborste och kultur. Berättarens röst hörs tydligt genom hela berättelsen: ”Har inte vår tid, som utträttat så mycket hygieniskt gott med billighetsbad och folkupplysning och lärt folk att hålla sig rena, tyvärr också tvättat bort mycket av det karakteristiska i människoansiktena?”⁷⁶ Som den moderna världens personifikation finner vi kraftverkets ingenjör som kör omkring över fjällvägarna i sin bil, aldrig tvivlande på Amerikas storhet och partitidningens sanningar och berättarens ståndpunkt är påtagligt negativ: ”Han är en bra karl, ingenjörn [sic!], ett nyttigt och en smula opersonligt redskap i en stor och övermäktig civilisationens tjänst, en väl smord kugge i det stora maskineriet, och segern och framtiden äro hans.”⁷⁷

Den gamla ociviliserade gubben tas in på hem, och den väl inrotade urtidssmutsen skrubbas bort av civilisationen och till slut så lär han sig kulturens hemlighet:

En gammal hednisk bergagubbe, som grät – hade han lärt sig fatta människornas gåta till slut, den djupaste hemligheten med den kultur han sökte streta emot, själva urgrunden till allt framåtskridande trots skenbara misstag och förvillelser – förståelsens kärlek även för det, som är förbrukat och utdömt av en allsmäktigt segrande civilisation.⁷⁸

De rasistiska, nationalistiska och fascistiska tendenser som framkommer ligger just i det gemensamma draget att de angriper borgerlighetens liberalism, kapitalism och de inskränkta fördomar som de ansåg präglade tiden. Individualism och personlig frihet ses som en rot till demokratins och samhällets onda, människan behövde sitt kollektiva sammanhang – i nationen, familjen och traditionen. Det är modernitetens kulturförfall som kritiseras: industrialisering, urbanisering och sekularisering har drivit människan från det naturliga livet och hotar att förstöra såväl människa som samhälle.

---

⁷⁵ Våring, 1930, s.63.

⁷⁶ Ibid, s.175.

⁷⁷ Ibid, s.175.

⁷⁸ Ibid, s.188.

De rasistiska, nationalistiska och fascistiska tendenserna i texterna är sålunda tydliga om man innefattar begreppen i den övergripande rasistiska nationella diskursen där antimoderna, konservativa, fascistiska och nationalistiska resonemang förenades med en rasistisk föreställning om raser, folk, nationer, kön och klasser som står i hierarkisk relation till varandra och som dessutom innefattar den centrala fascistiska idén om en nationell pånyttfödelse efter en tid av förfall.⁷⁹

Den nya tiden och genus

I Annie Åkerhielms roman *Det kluvna hemmet* får vi följa en högborgerlig professorsfamilj genom en uppsplitande skilsmässa där det traditionella äktenskapets byggstenar debatteras och ifrågasätts. Matematikprofessorn och hans fru framstår som det borgerligt idealparet med friska, sunda barn, sommarhus och fin våning på Östermalm. De älskar inte varandra, men har nöjt sig med det bekväma livet tillsammans. Frun, en traditionell borgerlig hemmafru som endast förstår sig på städning och kvinnogöra, blir genom sjuklig svartsjuka själv upphovet till skilsmässan. Mannen gifter sig med sin intellektuellt jämlika assistent och folkhemmets kamratäktenskap framstår som ett nytt modernt ideal där det gemensamma intresset för matematik förenar paret i ett lyckligt samförstånd. De flyttar in i en funktionalistisk liten lägenhet och så småningom blir det tydligt att det gamla borgerliga hemmet, med dess kvävande möblering och uppoffrande hemmafruroll, är orsaken till skilsmässan. En skilsmässa som snarast bör ses som en sinnebild för förfallet i samhället.⁸⁰

Parets två döttrar kan ses som representanter för två olika livsval som kvinnan kunde göra, att gå sin egen väg och bli en modern yrkesarbetande kvinna, eller att gifta sig och bli hemmafru. Genom döttrarnas ögon får man följa en brottning mellan det traditionella och det nya – en kamp som det nya tar hem. Det framstår som att romanens kvinnor går tvärtemot författarens förmodade politiska hållning, då det är de kvinnor som bryter konventionerna som lyfts fram som ideal. Bibi Jonsson menar att ”uppenbart är ideologen och romanförfattaren inte ense. Att den senare framställer de intellektuella kvinnorna i positivt ljus rimmar inte med den förras inställning.”⁸¹ Vad vill författaren ha sagt med den här kluvenheten? Är det ett sätt att föra in olika perspektiv och olika röster för att debattera livsmöjligheter och livsåskådning? Säkert är att är att författaren Annie Åkerhielm inte enkelt låter sig fångas i fack; hon är inte bara rasistisk nationalist, inte bara nazist, inte bara konservativ, inte bara antifeminist –

---

⁷⁹ Svensson, 2005, s.6.

⁸⁰ Jonsson, 2002, s.236.

⁸¹ Ibid, s.238.

uppenbarligen låter hon andra perspektiv komma till tals genom karaktärerna i hennes verk, där idealen är långt ifrån konservativa stereotyper.

Hos Åkerhielm ställs två kvinnotyper mot varandra: den gamla borgerliga hemmafrun porträtteras i mindre positiva termer: ”Hon såg egentligen alltid mer eller mindre patetisk ut, med sin junoniska, litet tunga gestalt, som hon föraktade att underkasta några avmagringskurer, sin av vågigt brunt hår inramade rena och breda panna och sina stora, praktfulla, allvarligt frågande ögon.”⁸² Den nya frun beskrivs däremot som ”en alldeles ovanligt osensuell kvinnotyp; hon var bara rakt igenom intellektuell.”⁸³ Till skillnad från det kärlekslösa, men trygga, gamla äktenskapet är det nya äktenskapet, ett i samförstånd: ”Ljuvlig frid – kamratligt, sunt, ordlöst samförstånd! Alltid ha bredvid sig detta snabba förstående, denna osentimentala, självfallna redobogenhet att omfatta, utföra och komplettera hans tankar i samma stund de föddes!”⁸⁴

Möjligen kan man läsa Åkerhielms *Det kluvna hemmet* som en allegori över den föråldrade nationen, som symboliskt tar form i det borgerliga äktenskapet och den frodiga Moder Svea som kväver medborgarna – det enda sättet att undgå undergången, skilsmässan, är att rensa, modernisera, men att ändå hålla kvar vid de traditionella värdena. Men en sådan läsning är inte självklar, romanen tycks se den moderna, frigjorda kvinnan och det jämlika kamratäktenskapet som ett ideal – trots att det enligt den gängse uppfattningen går stick i stäv mot Åkerhielms personliga övertygelse. Jag menar att Åkerhielms kvinnoideal måste ses utifrån att hon själv knappast var någon borgerlig, stillasittande, passiv hemmafru – utan tvärtom var mycket aktiv och handlingskraftig. Annie Åkerhielm menade att gamla värden och traditioner måste försvaras, men redan före första världskriget började hon öppna sig för att moderniseringen ställde krav på anpassning, hon ville försöka att ”kombinera patriarkernas händöende människotyp” med ”en verkligt modern uppfattning af de humanitära krafven.”⁸⁵ Det ter sig dessutom som att det inte var de typiska kvinnofrågorna, som familjepolitik eller socialpolitik, som lockade Åkerhielm till den nazistiska ideologin. Tvärtom verkar hon hylla det manliga idealet, och framställer de kvinnor som stannar kvar i den föråldrade borgerliga kvinnorollen som svaga och oförnuftiga. Kvinnan skulle också ha en intellektuell sida, för att kunna stödja mannen och förstå hans arbete. Det är den starka Spartakvinnan som träder fram, lik männen kan hon strida för nationen. Det är som om Åkerhielm åskådliggör hur kampen för tillvaron kommer att slå ut den gamla tunga borgerligheten med sina överklassmanér, för att istället

---

⁸² Åkerhielm, 1935, s.7.

⁸³ Ibid, s.24.

⁸⁴ Ibid, s.53.

⁸⁵ Annie Åkerhielm. *Den sovande staden. Nutidsroman*. Hugo Gebers Förlag, Stockholm, 1913, s.90.

ersättas med en rationell och *sund* modernitet – en ny typ av modernitet som Åkerhielm utan tvekan såg förkroppsligad i Hitlers Tyskland.⁸⁶

Kollektivism över individualism, pliktkänsla och individens underordning för nationens väl, är centrala element i den rasistiska nationella diskursen – hos Åkerhielm är värdena upplösta och två världar står emot varandra, i strid med varandra. Barnen tar del i striden, står med ena benet på moderns sida – i det traditionella – och med andra benet på faderns sida – i det moderna. En efter en går barnen över till faderns sida, sonen flyttar genast hem till fadern och den nya frun och slutar hälsa på sin mor, den ena dottern gör uppror och bli ihop med en gudlös kommunist. Den äldsta dottern står dock troget kvar på sin mors sida, är gudaktig, lojal, självupppoffrande – men också bitter och fylld av hat till fadern. Inte förrän på de sista sidorna inser på modern och dottern att de måste ändra sig, att de förstör för sig själva – att enda sättet att överleva är att anpassa sig. Anpassningen har likheter med den förändring som sker hos fadern i *Bergenkronas*, det starkare alternativet måste överleva hos de socialdarwinistiskt inspirerade författarna. Det borgerliga äktenskaps- och kvinnoidealet ser Åkerhielm som en del av en förkastlig ”romansk” kultur som sätter ”rasen på ett underlägenhetsmärke”, mot detta borgerliga ideal sätter hon ”Det germanska äktenskapsidealet, den djupa enheten af samhörighet till kropp och själ, är och förblifver för romansk uppfattning oförklarligt.”⁸⁷

Den traditionella och trygga patriarken, men också den enkla, strävsamma och moraliska mannen, är manlighetens ideal hos Åkerhielm. Den förnuftiga dottern ser sin framtida man i kyrkan: ”Nu såg hon Maltes blonda huvud uppe på predikstolen. Snäll, uppriktig, renhjärtad såg han ut, lik en hygglig bondpojke närmast; kanske inte en verklig bondpojke, snarast en av de idealiserade bönderna i Björnstjerne Björnssons ’fortællingar’...”⁸⁸ Hos Våring har den ideala relationen mellan könen också lånat drag från den konservativa traditionalism som präglade de fascistiska och nazistiska ideologierna, i *Vådeld* är det framförallt den amerikanska kulturen som får stå för den nya tidens osunda relation mellan könen, en av novellerna handlar om en stolt svensk man ”...blond i manen och linblå i ögat, med sina svenska färger rena och sitt oförbränneligt goda humör [...] som med sina hederliga svenska nävar [...] var trogen sina svenska färger”⁸⁹ som gifter sig med en rik amerikansk kvinna och blir fast i ett osunt äktenskap som bryter ned honom. Det är inte sunt, kommer det fram, att en man ska styras av sin rika fru. En man ska vara man, och kvinnan ska vara honom underlägsen. Det borgerliga

---

⁸⁶ Ahlund, 2005, s.131.

⁸⁷ Annie Åkerhielm. *Antidemokratiska stämningstunder*. Aktiebolaget Nationalförlaget, Stockholm, 1917, s.3.

⁸⁸ Åkerhielm, 1935, s.144.

⁸⁹ Våring, 1930, s.123.

livet framställs i komiska ordalag som onaturligt, konstlat och i likhet med Langes karaktärer kvävs han bokstavligen av kulturen:

Lydigt klämde han sålunda in sin väldiga lekamen i en frack eller pressade in den i en smoking, som såg ut som en urväxt barnrock på hans kraftiga gestalt. Resultatet blev inte särdeles lyckat – den Verner Andersson, som tagit sig ut som en de förvekligade romarnas urnordiska besegrare i sitt blåa kusklivré, såg i sällskapsdräkt ut som en kypare i hyrd frack och lånat namn.⁹⁰

Men han skulle komma att göra uppror mot förtrycket: ”Han var ståtlig att se på i sin vitglödgade vrede, den store, grove mannen, inklämd i sin smoking som i en kulturens tvångströja”⁹¹ i sin vrede misshandlar han dessutom frun, men ångrar sig för ”han var rå i munnen, men han var svensk och inte ryss.”⁹² Hos Lange blir manlighetsidealet knutet till en maktaspekt, de får inte vara undergivna och svaga, utan måste ha ”stor inre makt. På sätt och vis hängde det ihop, eftersom en människa med stora och fria inre kraftresurser söker sig fram till sin rätta plats bland dem som härska.”⁹³ Tidsandans normer och ideal uppenbarar sig i det självklara, i det underliggande och givna. Vithet, svenskhet, heterosexualitet blir *normalitet*. Allt annat blir avvikande.

Den starka mannen ska kompletteras av en både fysiskt och psykiskt stark kvinna, och i *Bergenkronas* manar den starka, strävsamma och vackra fru Bergenkrona sin dotter enligt tidens fysiskt starka ideal: ”Var flitig och ordentlig med gymnastiken, så du får en vacker och stark kropp!”⁹⁴ De kvinnor som inte lever i förhållande, som är självständiga och fria, gör det till priset av moderskap och trygghet. Hos såväl Lange, Gillner och Våring målas de upp som ensamma, tragiska och patetiska. Hos Gillner blir bilden av hemmafrun och husmodern som ideal särskilt framträdande. Om det är den moderna intellektuella kvinnan som ses ett ideal hos Åkerhielm så beskrivs karriärkvinnan inte i blida ordalag hos Gillner, där karriären ses som ett hinder för att uppnå *verklig* lycka:

Henne hade livet gjort till lärarinna och en hård människa, därför att en ung flicka, vackrare än hon själv, i hennes ungdom tagit hennes älskade ifrån henne. Då dog allt vekt i henne, och den kärlek, som se'n spirade i henne, gällde bara makten och framgången. Alla de små kvinnoämnen, som stod under hennes spira, tålde hon eller plågade, allteftersom hon i dem såg sådana, som skulle såsom hon själv misslyckas eller nå den lycka som hon så förtärande längtat efter men inte fått.⁹⁵

Det tidsenliga mytologiserandet kring moderskapets mening framkommer särskilt starkt hos Gillner, även om vi även i hos de andra författarna kan se liknande tendenser. Mödrarna är viktiga för nationen, och delar i ett slags hemligt klassöverskridande förbund ansvaret för

---

⁹⁰ Våring, 1930, s.137.

⁹¹ Ibid, s.143.

⁹² Ibid, s.143.

⁹³ Lange, 1935, s.209.

⁹⁴ Gillner, 1923, s.75.

⁹⁵ Ibid, s.78.

nationens män: ”Men mammorna betraktade dock varann som hemligt förenade, och slitna arbetarhustrur och eleganta fruar bytte för en gångs skull en förstående blick, som sade: Det är vi, som fött dem och vårdat dem och gett vårt hjärteblod för deras välgång.”⁹⁶

Även hos Langes karaktärer finns en längtan efter sammanhang och sammansmältning. Det enkla livet, den komplementära relationen och den kärleksfulla arbetarfamiljen framträder som ett ideal – ett ideal som framställs som omöjligt att uppnå för de rika, borgerliga kvinnor som stängs inne utan verkligt arbete att utföra. Den ideala familjen, där kvinnans roll är central för att kunna föda och sköta många sunda barn, framträder som räddningen för den moderna människan och det moderna samhället medan motsatsen, den ofruktsamma kvinnan eller den ensamma mannen, är kulturens främsta offer – depression, ångest, fysiska såväl som psykiska sjukdomar är symptomatiska tecken på förfallet.

Kärleken framträder i *Ringmuren* som ett centralt motiv: kärleken är människornas räddning, men har i många fall blivit tillgjord och onaturlig i det moderna samhället. Den livströtta Fredrik blir dumpad av sin enda sanna kärlek, en vacker och stolt kvinna:

Men hennes kvinnlighet segrade. Djupast var det en beskyddare hon själv sökte, och med sin livsglädje och sitt varma leende var hon en sådan som inte vara sökte utan fann; hon vände sig till en annan än Fredrik och blev lycklig. Förbigången stod han och såg på. Han avskydde den man hon valt. En sådan där som är för entusiastisk för att hinna byta krage, tänkte han, ty Helenas utkorade var en av dem som ivrigast byggde på det tredje riket, och han trodde på den sanna rätten och den högre moralen och han hade bottenärliga blå ögon och ett tämligen förvildat uppstruket hår.⁹⁷

I Langes text riktas stark kritik mot det moderna samhällets nya genusordning, som ses som en del av traditionens upplösning och världens undergång: ”Ibland när han tänkt på vad hon tillåtit sig mot honom hade han känt en lust att piska upp henne enligt det gamla goda recept som kommit ur bruk, sedan civilisationen gått så långt att männen blivit sina hustrurs lakejer. Han tålde inte, absolut inte, någon onaturlig maktfördelning mellan dem. Hon skulle få lära sig vem han var.”⁹⁸

Kvinnans och mannens roller är komplementära, kvinnan är moderlig och god, mannen stark och ståndaktig. Gemensamt för de kvinnor som träder fram som ideal i de olika texterna är att trots att de kan vara starka och självständiga, så är deras strävan att hitta en man som kan ta hand om dem, komplettera dem, beskydda dem. Kvinnan ska vara kvinna, och mannen man och mellan dem finns ”en samhörighet, ett urgammalt hemligt förbund”⁹⁹. Den heterosexuella

---

⁹⁶ Gillner, 1923, s.151.

⁹⁷ Lange, 1935, s.72.

⁹⁸ Ibid, s.249.

⁹⁹ Ibid, s.149.

kärleken ifrågasätts aldrig – den komplementära mannen och kvinnan, som får många friska barn, det är målet att sträva efter, idealet.

Hon tog sin egen längtan och gjorde ett ideal. Hon längtade efter en man som satte kvinnan högt, och inte något slags stolt valkyria, inte den förmanligade kvinnan utan den veka, den varelse som var svagare än han men som han behövde oändligt. Och därtill fanns hans styrka där, att bära och beskydda henne och inte bara att ständigt ävlas om att vara den dödande i striden mot andra män.¹⁰⁰

Hos Lange göms civilisationskritiken; den är insprängd i de kultiverade karaktärernas nervositet, ångest och sjukdomar – kärleken är central, men blir ofta av ett frustrerat, obesvarat slag, och denna osunda kärlek, längtan och åtrå blir orsaken till karaktärernas förfall. Moderligheten och föräldraskapet träder också fram som särskilt viktigt:

Stina hade vridit på huvudet och smålett mot gossen, det var en obetydlig gest, ett ingenting. Men för Fredrik hade det legat en hel värld i detta leende, och när han såg hennes karaktärsstarka, sunda, intelligenta ansikte mjukna och lösas upp i detta ljusa leende mot den lille sonen, så stockade det sig plötsligt i halsen på honom och det var som skyntade all lyckas kärna och människornas förlorade paradiset.¹⁰¹

Livet utanför ringmuren är hårt men hårt ska livet vara, genom kamp ska människan härdas. Stormen går genom Langes bok som en röd tråd av naturens vilda kamp, att inte underordna sig kulturen, att inte stävjas. Det är manliga män som uppfostras utanför muren: ”Och gossen fostras som fadern till tyst styrka. Stormställt heter ordet. Stormställt skall människans sinne vara, vaksamt och kraftmedvetet.”¹⁰² Också kärleken ser annorlunda ut där ute, paren arbetar i sitt anletes svett och de talar samma språk, trots att det är ett hårt liv är det ett kärleksfullt och meningsfullt liv. I likhet med Åkerhielms *moderna* par, träder här bilden av det kamratliga tysta samförståndets relation fram: ”Och de gå in i sitt hus, det ständigt stormhotade, och i de rofyllda nätter som förunnas dem mellan deras mödor är hon kraft av hans kraft och famntagets vila god och självklar som dagens kamp om brödet.”¹⁰³ Innanför ringmuren ser det annorlunda ut. Hustrun förstår inte mannen och mannen förstår inte hustrun. Barnen växer sysslösa och ansvarslösa upp i husen och låter andra göra jobbet åt dem:

Han bryter inte mark men solbrända markbrytare komma till honom med sina foror, han skär inte säd med guld, han far inte på havet med fattiga sjöfarare lyda under guldets. Hans guld köper honom en hustru. Hon smyckar sig, hon ler och uthärdar honom, hon sysslar trånsjukt med blommorna i hans trädgård, en främling för hans saftlösa arbete, en främling för hans vissnande glädje; de finna inte mer sin gemensamma rytm.¹⁰⁴

---

¹⁰⁰ Lange, 1935, s.147.

¹⁰¹ Ibid, s.152.

¹⁰² Ibid, s.154.

¹⁰³ Ibid, s.155.

¹⁰⁴ Ibid, s.155.

Kritiken mot borgerlighetens passiva kvinnoideal är tydlig, både mannen och kvinnan sa göra sig nyttig i arbete, men istället går de både under innanför murarna:

Hon är född inom ringmuren, hon har lätt att tillägna sig en hustrus dygder, mycket lätt, alldeles ovanligt lätt. Det är bara det att hon går under på kuppen. Monika tiger. Monika tynar. Hon blir sittande över ett handarbete. Dagarna gå. Varje dag har till resultat tre nya schattérsömsblommor. Veckorna gå – om ett halvår ska hon som resultat ha vunnit en ny duk. Hur många halvår rymmer ett kvinnoliv?¹⁰⁵

Barnafödandet och moderligheten beskrivs visserligen av Lange som en väg ut ur den degenererande försämringen av släktet, men innanför muren föds barn med dåliga anlag och dåligt ”material” i sig, Fredriks egen dotter blir precis som Monika svag och överkultiverad. Han ville inte kännas vid henne. Det finns en genusaspekt i den misslyckade dottern, han ville ha en stark frisk *son* som skulle rädda honom ur depressionen och kulturen, men fick istället en sjuklig och överkultiverad dotter, osvenskt kort med bruna ögon och en ”vinteräkra” solbränna.¹⁰⁶ Undergångsstämningen är tydlig i Fredriks resonerande kring barnlösheten och sin kärlekslösa relation; det moderna samhället skulle gå under, skulle kvävas av barnlöshet och modernitetens ringmur:

En stor livskraft avskuren från sin rot, degraderad till en längtan utan slagkraft, gömd sedan eviga tider i små ordska, i sin maktlöshet oförödlig. Han ärvde och lärde av sin far. Han blev fullårig men inte fullgången, erfaren med inte vuxen livet, arbetsök utan glädje, make utan samhörighet. Han levde innanför en mur. Hans hustru födde honom inga barn. Vägens ände, tänkte Fredrik.¹⁰⁷

Gillner, Varing och Lange har flera gemensamma drag, men även om Åkerhielms hyllning av den moderna kamratrelationen skiljer sig något så är det egentligen samma relationer, värderingar och ideal som träder fram i texterna. Det är den heterosexuella relationen, där kvinnan och mannen kompletterar varandra i ett sunt och tyst samförstånd, som är idealet. Det manliga idealet är det starka, patriarkala, trygga och det kvinnliga idealet är det moderliga, kloka, inriktade på relationer och omsorg för mannens och barnens väl.

---

¹⁰⁵ Lange, 1935, s.185.

¹⁰⁶ Ibid, s.247.

¹⁰⁷ Ibid, s.156.

Svenskundervisning, demokrati- och värdegrundsarbete

Det offentliga skolväsendet vilar på demokratins grund. Skollagen (1985:1100) slår fast att verksamheten i skolan skall utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och att var och en som verkar inom skolan skall främja aktningen för varje människas egenvärde och respekten för vår gemensamma miljö (1kap. 2§).¹⁰⁸

Skolans grundläggande demokratiuppdrag löper som en röd tråd genom alla kursplaner och undervisning i såväl Svenska som Historia ska främja elevers lärande om demokrati och värdegrund. Skolan ska fostra demokratiska samhällsmedborgare och detta innebär ett kontinuerligt arbete med värdegrunden, som grundar sig på demokratiska värden som människors lika värde, människolivets okränkbarhet, frihet, solidaritet och respekt. De demokratiska normerna och värdena är förbundna med frågor om etik och moral.¹⁰⁹ Etik handlar om ”de övergripande, grundläggande värden som ska gälla. Etiken står för vad som anses vara gott i samhället och är till stora delar oberoende av tid, religion, tradition och kultur. Till etiken kopplas moral, som anger riktlinjer för hur vi som människor skall handla i enlighet med etiken. Moral är mer föränderlig och påverkas av den sociala kontexten.”¹¹⁰

Arbetet med värdegrunden är en ständigt pågående process som alla vuxna i skolan ansvarar för, det ska genomsyra undervisning och verksamhet i sin helhet och det handlar ytterst om relationer mellan människor och om hur vi behandlar varandra. Skolan ska arbeta mot alla former av kränkande behandling; mobbning, sexuella trakasserier, rasism, främlingsfientlighet

---

¹⁰⁸ Skolverket. *Läroplaner för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet Lpo 94*. Stockholm, 2006, s.5.

¹⁰⁹ Skolverket. *En fördjupad studie om värdegrunden. Om möten, relationer och samtal som förutsättningar för arbetet med de grundläggande värdena*. Skolverket, 2000, s.10. Skolverket utgår i denna studie om värdegrunden från vad ny demokratiforskning kallar *deliberativ demokrati* eller *samtalsdemokrati*. Denna syn på demokrati sätter samtalet och dialogen mellan människor i centrum som demokratins grundsten. Riktningen har växt fram under de senaste åren med Habermas som främsta företrädare. Även Dewey ser kommunikationen som demokratins bärande element. Läroplanerna innehåller klara inslag av samtalsdemokrati. Skolan ses som en kollektiv medborgerlig rättighet på deliberativ grund. Kommunikationen i verksamheterna, och uppdraget att utveckla medborgare som kan kommunicera, kan ses som uttryck för en tilltro till kollektiv viljebildning som medel för medborgaren att delta i den demokratiska processen. Den deliberativa modellen ser samtalet, den ömsesidiga kommunikationen kring skilda problem och olika sätt att uppfatta värden, som en fundamental länk i en kollektiv viljebildning som syftar till att uppnå konsensus. En av de främsta möjligheterna att arbeta med värdefrågor ligger i att skapa mötesplatser för reflekterande samtal om etik och moral. Ett ömsesidigt samtal är en demokratisk process som innebär att t.ex. barn och lärare talar till och lyssnar på varandra, tar till sig argument och gemensamt försöker att resonera sig fram till en lösning. Samtal i denna bemärkelse sker i fungerande relationer. Sådana relationer och samtal innebär att alla uppfattningar görs kända och att deltagarna tar hänsyn till andra och andras åsikter. Detta innefattar också att man inte skyggar för konflikter, utan är medveten om att dessa är en väg för lärande och utveckling. Ett samtalsdemokratiskt perspektiv är därmed förenligt med ett främjandeperspektiv, dvs. att arbetet med värdegrunden främst handlar om att främja möjligheterna till samtal för att *stärka* de demokratiska värdena, både hos individen och kollektivet. Därmed kan uttryck som bryter mot demokratiska principer motverkas. Genom samtal ska barn och unga utveckla etisk handlingsberedskap för att kunna hantera och ta ställning till etiska situationer och vägval i livet.

¹¹⁰ *Ibid*, s.10.

och homofobi.¹¹¹ Skolan ska sträva efter att varje elev respekterar andra människors egenvärde och tar avstånd från förtryck och kränkande behandling.¹¹²

Skolan har som alltså som uppdrag att förankra de demokratiska värdena och att skapa en trygg miljö där eleverna lär sig att förstå och visa respekt för olika kulturer, religioner och värderingar.¹¹³ Genom att bemöta främlingsfientlighet och intolerans med kunskap och öppen dialog görs demokratiarbetet och elevernas eget ställningstagande till en integrerad del av lärandet.¹¹⁴ Helle Klein påpekade på Skolverkets nationella konferens om värdegrunden 2001 att:

...skolan har en central roll att befria den unga generationen från ”nuets diktatur”. Kunskap och bildning handlar om sammanhang mellan då, nu och framtiden. En viktig uppgift för skolan, som den också hittills till stor del lyckats med, är att skapa toleranta och empatiska unga medborgare som går sina egna vägar och kan leva tillsammans med andra. En sådan skola måste vi värna om och vidareutveckla, en skola som både är en del av demokratin och en förutsättning för ett demokratiskt samhälle.¹¹⁵

Det är viktigt att i en ständig dialog mellan elever, lärare och föräldrar diskutera värderingar, moraliska och etiska problem och andra svåra frågor som omsvävar dagens människor. I Lpf 94 uttrycks målet tydligt: ”De etiska perspektiven är av betydelse för många av de frågor som tas upp i skolan. Därför skall undervisningen i olika ämnen behandla detta perspektiv och ge en grund för och främja elevernas förmåga till personliga ställningstaganden.”¹¹⁶

I skolan ska enligt läroplanen också eleverna tränas att tänka kritiskt, granska fakta och förhållanden och lära sig inse konsekvenserna av olika alternativ – något som i allra högsta grad påverkar hur svenskundervisningen bör utformas.¹¹⁷ Svenskämnets innehåll i form av skönlitteratur ger en utmärkt grund till att öka förståelsen för människor i olika kulturer och samhällen, och utifrån skönlitteratur kan elever få inblick i olika världar där människosyn, livsåskådning och världsbild inte alltid stämmer överens med deras egen. En allt komplexare värld kräver ett kritiskt förhållningssätt även till det som är svårgreppbart och motsägelsefullt, frågor om hur ett samhälle struktureras i kategorier som genus, ras, nation eller kultur bidrar till ett sådant förhållningssätt. I kursplanen för Svenska tydliggörs att sambandet mellan kultur och språk:

---

¹¹¹ Demokrati och värdegrund, www.skolutveckling.se.

¹¹² Skolverket. *Läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94*. Stockholm, 2006, s.12.

¹¹³ Skolverkets allmänna råd 2006. *För arbetet med att främja likabehandling och för att motverka diskriminering och annan kränkande behandling*. Stockholm, 2006, s.7.

¹¹⁴ Lpf 94, s.5.

¹¹⁵ Skolverket. *Samtala, gör eleverna delaktiga, tro på mångfalden och bygg broar, var oense, minns, avstå inte makten, håll koll, håll ut*. Dokumentation av Skolverkets nationella konferens om värdegrunden den 25 april 2001, Folkets hus, Stockholm: *Samtal om förskolors och skolors demokratiska uppdrag*, s.3.

¹¹⁶ Lpf 94, s.5.

¹¹⁷ Lpf 94, s.5.

...är oupplösligt förenade med varandra. I språket finns ett lands historia och kulturella identitet. Språket speglar också den mångfald av kulturer som berikar och formar samhället. Skönlitteratur, film och teater bär en del av kulturarvet och förmedlar kunskaper och värderingar. Skolans uppgift är att med utgångspunkt i elevernas egna kulturella skapande och med anknytning till deras läs-, film- och teatererfarenheter låta olika upplevelser, åsikter och värderingar mötas. Svenskämnet syftar till att stärka elevernas identitet och förståelse för människor med olika kulturell bakgrund.¹¹⁸

Genom att föra in många olika perspektiv i undervisningen får eleverna en chans att problematisera den värld som omger dem. En alltför ensidig undervisning om främlingsfientliga och antidemokratiska idéer och ideologier, där man exempelvis enbart tar upp nazismen som en avskärmad företeelse i Tyskland 1933 – 1945, kan leda till att man förminskar problematiken och därigenom förståelsen för hur samhället och människan fungerar. I en svenskundervisning där man låter fascistiska och rasistiska kvinnliga författares liv och verk träda fram som exempel på att ideologier och idéströmningar ofta finner sin bärkraft i att locka med alternativ till en värld som sägs vara i upplösning, att alla företeelser, onda som goda, har många sidor och att problematiken alltså är mer komplex än att förklara på individnivå. Stora företeelser kräver ett stort perspektiv. Att säga att alla nazister var dumma hjälper inte till att skapa den förståelse som kan hindra sådana idéer att få fäste idag.

Genom en undervisning som tillåter olika perspektiv kan man istället starta en dialog med elever, som kommer att underlätta förståelsen för den komplexitet av idéer, vetenskap, diskursiva gemenskaper och folkliga fördomar som samverkar och skapar en så kraftfull ”sanning” att nästan ingen kan ifrågasätta den. Den underliggande rasism och fascism som präglade den dominerande diskursen i slutet av 1800-talet och under 1900-talets inledande skeden låg till grund för att de kvinnliga författarna gjorde de val de gjorde. Den iakttagelsen väcker frågor hos såväl lärare som elev: vad är det för sanningar och självklarheter som styr vårt tänkande idag? När ingenting kan ses som självklart, vem är det då som bestämmer?

Molloy påpekar att normer och värderingar som inte ifrågasätts kan framstå som legitima, och att det är en viktig del av skolans demokratiuppdrag att få eleverna att vinna insikt i att värderingar grundas på en *tolkning* av omvärlden.¹¹⁹ I skolan får barn och ungdomar tillfälle att problematisera kring de självklarheter och legitima ”sanningar” som annars kan ligga till grund för deras egna uppfattningar och värderingar om vad som är ”naturligt” och ” normalt” oavsett om det rör sig om rasistiska, könsdiskriminerande eller andra främlingsfientliga företeelser.¹²⁰

---

¹¹⁸ Kursplanen för svenska på grundskolan, www.skolverket.se

¹¹⁹ Gunilla Molloy. ”Svenska som demokratiämne eller ”Får bögar adoptera?” i Sofia Ask (red.) *Perspektiv på didaktik*. Svensklärares föreningens årsskrift, Stockholm, 2005 s.26.

¹²⁰ Ibid, s.26.

Tätt sammanknutet med frågor om ras och nation, är frågan om genus. Rasism, nazism, fascism och sexism är alla uttryck för makt och förtryck, och faktorer som kön, etnicitet och klass är viktiga element i de maktstrukturer som finns i skola och samhälle. Strukturerna är oftast dolda och upprätthålls av normer som upplevs som det självklara och naturliga inom en given diskurs.¹²¹

Skolan har en viktig uppgift när det gäller att förmedla och hos eleverna förankra de värden som vårt samhällsliv vilar på. Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall gestalta och förmedla. I överensstämmelse med den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism sker detta genom individens fostran till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande.¹²²

Utifrån arbetet med kvinnliga rasistiska författare kan frågor om genus, nation och ras diskuteras, men i ett större sammanhang kan även frågor om moderniteten och västvärldens kulturarv lyftas fram. Att förstå de värderingar som vårt samhälle bygger på är inte enbart att förstå demokrati och jämlikhet – det är också att förstå de värderingar vi är mindre stolta över, men som länge styrt och kanske fortfarande styr, vårt tänkande. Att ensidigt skildra det *eurocentriska* perspektivet på vad som är normalt, sunt och upplyst är att förenkla en högst komplicerad värld. Upplysningsarvet, det som kallas vårt kulturarv, har en mörk sida som är en del av en rasistisk, imperialistisk, elitistisk, exkluderande och vit diskurs som grundlades under upplysningen.¹²³ ”Upplysningsens främsta ideal – universalism och humanism – var därför allt annat än universella och humana. Tvärtom betraktades en liten och specifik del av världen, Europa, som norm och mått på det universella och den humanism som förespråkades gällde endast för denna avgränsade del av världen.”¹²⁴

De dikotoma relationerna mellan man/kvinna, svart/vit, överklass/underklass, natur/kultur där det ena är hierarkiskt överordnat det andra, är i allra högsta grad en del av vårt kulturarv och en del av de grundläggande ”sanningar” som styr ramarna för vår tillvaro. Att problematisera sådana självklarheter är ett komplext arbete som givetvis måste anpassas efter de enskilda individerna och klasserna, men att inte föra en diskussion kring vad som i ett samhälle uppfattas som ”normalt”, ”sunt” eller ”avvikande” och kanske till och med mindre värt, leder in på en farlig väg där maktrelationerna i ett samhälle förblir dolda och höjda över ifrågasättande. Att öppna upp för en diskussion där historiska kontexter och samhällen tillåts inkludera såväl bra som dåliga sidor ger rum åt en problematisering av nutiden och vårt eget

---

¹²¹ Skolverkets allmänna råd 2006, s.8.

¹²² Lpo 94, s.3.

¹²³ Mekonnen Tesfahuney. ”Monokulturell utbildning” i *Utbildning och demokrati*: tidskrift för didaktik och utbildningspolitik, Uppsala universitet, 8(1999):3, [65-84] s.66-67.

¹²⁴ *Ibid*, s.69.

samhälle – vilka är de dolda normer och värderingar som ligger som grund för den människosyn och de värderingar som sprids inom främlingsfientliga, sexistiska eller fascistiska grupperingar, men som också kan existera i det folkliga medvetandet?

Om vi håller upp nazismen som en spegel för oss, ser vi våra egna drag förstörade, men just därför så avslöjande. Antisemitismen är inte det väsentliga i nazismen. Det väsentliga är läran om att den starke ska härska över den svage, och att den svage är föraktlig emedan han låter sig behärras.¹²⁵

Ett centralt element i mellankrigstidens rasistiska och nationalistiska diskurs var att sålla ut och bekämpa det som ansågs som ”mindervärdigt” för att skydda det ”sunda” och ”livsdugliga”. Att ställa elever inför svåra moraliska frågor, som hör samman med livsåskådning och människosyn, bidrar till att skapa ett öppet samtal i skolan om vilka värderingar som i olika historiska epoker varit gångbara – och vilka värderingar som är gångbara idag. Vilka grupper har makt att bestämma vilka ideal och normer som styr vårt tänkande och våra liv, och hur kan man själv påverka? Min studie syftar till att se hur man kan arbeta mot rasism, nazism och främlingsfientlighet i skolan genom svenskundervisningens litteraturhistoriska moment på gymnasiet, där man kan belysa filosofiska och moraliska problem som hjälper elever och lärare att förstå de mekanismer som ligger bakom ideologier och fascistiska diskurser. Att föra en ständig dialog i klassrummet kring svåra moraliska och etiska frågeställningar, kring demokratiproblematik och värdegrundsarbete torde vara en av skolans väsentligaste uppgifter – genom att förstå sig själv och sina ställningstaganden kan man minska främlingsfientlighet, fascism, rasism och andra antidemokratiska tendenser i skola och samhälle. Kunskap och värderingar är ömsesidigt beroende av varandra.

Det kan ju låta som en dröm, att skolan skulle få vara den plattform där unga människor inte bara fostras till goda demokratiska samhällsmedborgare, utan själva deltar i, ifrågasätter och utvecklar demokratin i samhället. Men skolans roll är en unik möjlighet för vårt samhälle, Molloy skriver i ”Svenska som demokratiämne eller ”Får bögar adoptera?”(2005) att skolan är ”den enda mötesplats där unga människor av olika kön och olika bakgrund finns tillsammans under en längre tid. Det leder oundvikligen till värderingskonflikter. Om skolan blundar eller avstår från att ta upp frågor som är känsliga eller provocerande integrerade i undervisningen så avsäger sig skolan också möjligheten att diskutera och föra kontinuerliga samtal om etiska, moraliska och demokratiska frågor.”¹²⁶

---

¹²⁵ Harald Ofstad. *Vår forakt for svakhet. En analyse av nazismens normer og vurderingar*. Oslo, 1971, s.13.

Översättning hämtad ur Ofstad 1979, s.11.

¹²⁶ Molloy, 2005, s.24.

Litteraturförteckning

Ahlund, Claes. *Medusas huvud. Dekadensens tematik i svensk sekelskiftesprosa*. Uppsala, 1994.

Ahlund, Claes. ”Krig och kultur i konservativ och radikal belysning. Annie Åkerhielm och Frida Stéenhoff från sekelskiftet till första världskriget.” i *Samlaren*, Uppsala, 2005, årg.126. [s.97-150].

Andersson, Kristisna. *Anna Åkerhielm: kvinna och nationalsocialist*. Göteborgs universitet, Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Göteborg, 1996.

Bauman, Zygmunt. *Auschwitz och det moderna samhället*. Göteborg, 1994.

Berggren, Lena. ”Fascismen och kvinnorna: misogynt förtryck eller kvinnlighetens förverkligande?” i *Historisk tidskrift*, 2003, nr 4, [s.583-591].

Björck, Staffan (diss). *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap*. Stockholm, 1946.

Blom, Ida. Hagemann, Karen. Hall, Catherine (red.). *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*. New York, 2000.

Blomqvist, Håkan (diss). *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*. Falun, 2006.

Broberg, Gunnar, Wikander, Ulla, Åmark, Klas. *Bryta, bygga, bo. Svensk historia underifrån*. Värnamo, 1994.

Delius, Birgitta. *I som här inträden. En presentation av Astrid Värings författarskap*. Specialarbete 108, Institutionen Bibliotekshögskolan i Borås, Borås, 1988.

Domelöf, Gunilla. *Mätt med främmande mått. Idéanalys av kvinnliga författares samtidsmottagande och romaner 1930-1935*. Hedemora, 2001.

Edlund, Karin (diss). *Från den västerbottniska frostmyren till den socialpolitiska hetluften. Astrid Värning – konservativ författare i Folkhemmets Sverige*. Umeå, 2003.

Ekman, Joakim & Todosijevic, Sladjana. *Unga demokrater En översikt av den aktuella forskningen om ungdomar, politik och skolans demokrativärden*. Skolutveckling, Stockholm, 2003.

Felski, Rita. *The Gender of Modernity*. Cambridge, 1995.

Fjelkestam, Kristina (diss). *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer. Modernitetens litterära gestalter i mellankrigstidens Sverige*. Stockholm/Stahag, 2002.

Foucault, Michel. *Vetandets arkeologi*, Staffanstorps, 1972.

Fredrickson, George M. *Rasism – en historisk översikt*. Avesta, 2005.

- Gillner, Sigrid. *Bergenkronas*. J.A. Lindblads Förlag, Uppsala, 1923.
- Jonsson, Bibi (diss). *I den värld vi drömmer om. Utopin i Elin Wägners trettiotalromaner*. Löderup, 2001.
- Jonsson, Bibi. "Blod och jord i trettiotalets kvinnliga litteratur" i *Litteraturvetenskaplig tidskrift*. . Lund (1:02), 2002, s. 82-91.
- Habermas, Jürgen. *Borgerlighetens offentlighet. Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*. Lund, 1984.
- Hatje, Ann-Katrin, *Sekelskiftets utmaningar*. Helsingborg, 2002.
- Hirdman, Yvonne. *Genussystemet: teoretiska funderingar kring kvinnors sociala underordning*. Maktutredningen, Uppsala, 1988.
- Hirdman, Yvonne. *Genus – om det stabila föränderliga former*. Malmö, 2001.
- Karvonen, Lauri. *Fascismen i Europa*. Lund, 1990.
- Lange, Birgit. *Ringmuren*. Hugo Gebers Förlag, Stockholm, 1935.
- Lindberg, Ingemar (red). *Det slutna folkhemmet, om etniska klyftor och blågul självbild*. Agora, Bjärnum, 2002.
- Nilsson, Maria (diss). *Att förhålla sig till moderniteten. En studie i Gertrud Liljas författarskap*. Lund, 2003.
- Nordisk kvinnolitteraturhistoria. Vida världen 1900-1960, del III, huvudred. Elisabeth Møller Jensen*. Höganäs, 1996.
- Ofstad, Harald. *Vår forakt for svakhet. En analyse av nazismens normer og vurderingar*. Oslo, 1971.
- Olsson, Åke. "Sigrid Gillner – Socialdemokraten som blev nazist". *Arbetaren*, 1998:42, [s.22-25].
- Pettersson, Torsten. *Litteratur och verklighetsförståelse. Idémässiga aspekter av 1900-talets litteratur*. Umeå, 1999.
- Reinhold Bråkenhielm, Carl & Petterson, Torsten (red). *Modernitetens ansikten. Livsåskådningar i nordisk 1900-tals litteratur*. Nora, 2001.
- Scott, Joan. *Gender and the Politics of History*. New York, 1988.
- Skolverket. *En fördjupad studie om värdegrunden. Om möten, relationer och samtal som förutsättningar för arbetet med de grundläggande värdena*. Skolverket, 2000.
- Skolverket. Kursplanen för Svenska på grundskolan. www.skolverket.se (22/5 2007)

Skolverket. *Läroplaner för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen fritidshemmet Lpo 94*. Stockholm, 2006.

Skolverket. *Läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94*. Stockholm, 2006.

Skolverket. *Samtala, gör eleverna delaktiga, tro på mångfalden och bygg broar, var oense, minns, avstå inte makten, håll koll, håll ut*. Stockholm, 2001: *Samtal om förskolors och skolors demokratiska uppdrag*.

Solomos, John & Back, Les. *Racism and Society*. Basingstoke, 1996.

Svanberg, Ingvar & Tydén Mattias. *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria*. Stockholm, 1992.

Svensson, Kristina. "Den västerländska civilisationens pånyttfödelse. Annie Åkerhielm och den tyska nationalsocialismen" Uppsala, 2005,
http://www.hist.uu.se/historikermote05/program/Histanv_forintelsen1/P10Svensson.pdf (22/5 2007)

Stenberg, Lisbeth. "Nationen som hem. Idyll, utopi och reella kontradiktioner i Selma Lagerlöfs *Jerusalem*" i *Litteraturvetenskaplig tidskrift*, Uppsala, (2:95), 1995, [s.46-69].

Tesfahuney, Mekonnen. "Monokulturell utbildning" i *Utbildning och demokrati: tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, Uppsala universitet, 8(1999):3, [65-84]

Tornbjer, Charlotte (diss). *Den nationella modern. Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft*. Lund, 2002.

Vyff, Iben. "Olga Eggers – fra socialdemokrat til nazist" i *Historie Netmagasinet*, 2004.

Väring, Astrid. *Vådeld*. P.A. Norstedts Förlag, Stockholm, 1930.

Wester, Anna. *Hjältinna i folkhemmet. Normer och ideal i Morgonbris 1932-1939*. Ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet, 2003.

Åkerhielm, Annie. *Den sofvande staden. Nutidsroman*. Hugo Gebers Förlag, Stockholm, 1913.

Åkerhielm, Annie. *Antidemokratiska stämningsstunder*. Aktiebolaget Nationalförlaget, Stockholm, 1917.

Åkerhielm, Annie. *Det kluvna hemmet*. Albert Bonniers Förlag, Stockholm, 1935.

Åkerhielm, Helge. *Förgången stad: självbiografisk prosa*. Stockholm, 1958.